

Університет державної фіскальної служби України

**МІЖНАРОДНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ
(ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА)**

Випуск 17, 2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Редакційна колегія

Головний редактор:

Цимбал П. В. – доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора:

Рябченко Ю. Ю. – доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Омельчук Л. В. – кандидат юридичних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Завидняк В. І. – доктор юридичних наук, доцент

Касьяненко Л. М. – доктор юридичних наук, професор

Литвин Н. А. – доктор юридичних наук, професор

Мірошніченко С. С. – доктор юридичних наук, доцент

Монаєнко А. О. – доктор юридичних наук, професор

Мотлях О. І. – доктор юридичних наук, професор

Мулявка Д. Г. – доктор юридичних наук, професор

Тимченко Л. Д. – доктор юридичних наук, професор

Чеховська І. В. – доктор юридичних наук, професор

Балан О. І. – доктор юридичних наук, професор (Молдова)

Партенадзе О. А. – доктор права, професор (Грузія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету державної фіскальної служби України
(протокол № 5 від 26 жовтня 2023 р.)

Відповідно до Наказу МОН України № 735 від 29.06.2021 року журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б)
зі спеціальностей 081 – Право; 293 – Міжнародне право

Офіційний сайт видання: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/law>

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.3-9>

А. Б. Антонюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Київський університет права
Національної академії наук України
e-mail: anastasiaana0502@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8916-3575

П. Ю. Кравчук,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету,
ПВНЗ «Європейський університет»
e-mail: petro.kravchuk@e-u.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4246-974X

ПРАВА ЗАСУДЖЕНОГО В РАЗІ ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ І МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ

Стаття присвячена питанням виконання вироку суду іноземної держави та приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства України, що продовжує обвинувальну діяльність компетентного органу іноземної держави, оскільки вирішується питання про реалізацію наслідку засудження особи. Також потребує змістовного розширення і розгляду не тільки як встановлення події кримінального правопорушення, викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (її встановлення, повідомлення їй про підозру), складання обвинувального акта, пред'явлення обвинувачення, підтримання його у суді, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а й як забезпечення реалізації засудження особи шляхом фактичного виконання вироку.

Ключові слова: затриманий, обвинувачений, виконання вироку, кримінальне провадження, міжнародні договори.

Постановка проблеми та її актуальність.

Україна, як передбачено частиною третьою ст. 25 Конституції України, гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Така ж норма міститься у ст. 8 Закону України «Про громадянство України». Вона спрямована на законодавче забезпечення реалізації зазначеного конституційного положення.

Забезпечувати громадянам України можливість користуватися у повному обсязі правами, наданими їм законодавством країни перебування, міжнародними договорами, учасницями яких є Україна і держава перебування, захищати їхні інтереси, що охороняються законом, а в разі потреби вживати заходів щодо поновлення порушених прав громадян України, мають дипломатичні представництва і консульські установи України, їхні посадові особи.

Тому не випадково до сфери застосування Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» відповідно до його статті 2 належать відносини, що виникають у разі реалізації прав і свобод людини незалежно від місця перебування громадян України. Це зобов'язує сприяти захисту прав громадян України, які перебувають за її межами, у разі їх порушення та звернення за допомогою до Уповноваженого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням передачі засуджених осіб присвятили свої праці такі науковці, як Н.М. Ахтирська, З.П. Бортновська, Н.Г. Габлей, О.М. Дроздов, К.П. Задоя, А.Г. Маланюк, В.В. Рожнова, Г.П. Серета, Я.І. Тростянська, В.М. Філатов, М.І. Хавронюк та інші.

Мета статті – висвітлити питання забезпечення прав засуджених у разі визнання та виконання

рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у зв'язку з передачею засуджених осіб, що розглядалися лише у межах загальних питань цієї форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для того щоб говорити про передачу засудженого своїй країні, варто звернути увагу на дії, які слід вчиняти в разі, якщо вас затримали правоохоронні органи іноземної країни: насамперед вимагати, щоб про факт вашого затримання правоохоронні органи іноземної держави невідкладно інформували дипломатичну або консульську установу України в цій країні (Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року).

У разі затримання необхідно дотримуватися таких правил:

- поводитися з представниками правоохоронних органів спокійно, ввічливо, не чинити опору та уникати дій, що можуть бути розцінені як провокативні;

- слід усвідомлювати, що наявність візи не гарантує допуск на територію іноземної держави. При цьому відмова у в'їзді здебільшого може бути оскаржена в адміністративному та/або судовому порядку за допомогою місцевого адвоката, сприяння якого може бути вирішальним у врегулюванні інциденту;

- громадянин України має законне право наполягати на отриманні детальних, у т.ч. письмових пояснень щодо причини інциденту, а також на контакт з Посольством або консульством України для отримання консульського захисту, метою якого є забезпечення користування громадянином України всіма правами, передбаченими законами іноземної держави та її міжнародними договорами.

Відповідно до вимог Консульського статуту України консул зобов'язаний стежити за тим, що стосовно громадянина України, якого взято під варту (заарештовано), затриманого за підозрою у вчиненні злочину, чи щодо якого вжиті інші заходи, які обмежують його свободу, а також щодо громадянина, який відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, чи стосовно якого застосовано інші заходи судового або адміністративного впливу, було дотримано законодавство держави перебування і договорів, укладених Україною з цією державою, та міжнародних договорів, учасниками яких є Україна і держава перебування.

Консул зобов'язаний на прохання заінтересованих осіб і за своєю ініціативою відвідувати громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі в іншій формі або відбувають покарання. Консул зобов'язаний стежити, щоб таких громадян тримали в умовах, які відповідають

правилам гігієни і санітарії, і щоб вони не зазнавали жорстокого або такого, що принижує людську гідність, поводження.

За всіх обставин консул зобов'язаний домагатися особистої зустрічі з громадянином України, щоб упевнитися в тому, що права та інтереси цього громадянина не порушуються. Для виконання зазначених обов'язків консул звертається у кожному конкретному випадку до компетентного органу країни перебування, який, керуючись двосторонньою угодою чи Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 року, розглядає таке клопотання.

Практична реалізація консульського захисту прав і законних інтересів громадян України за кордоном полягає у такому:

- виявлення випадків порушення прав та законних інтересів юридичних і фізичних осіб України за кордоном та в разі підтвердження таких фактів, вжиття заходів для відновлення таких прав і інтересів через застосування правових механізмів, передбачених законодавством іноземної держави, двосторонніми та багатосторонніми договорами, учасниками яких є Україна та іноземна країна, міжнародними юридичними прецедентами та звичаями;

- недопущення будь-якої дискримінації фізичних та юридичних осіб України за кордоном порівняно з громадянами країни перебування;

- надання сприяння, консультативної та методологічної допомоги фізичним та юридичним особам України за кордоном в одержанні інформації щодо особливостей законодавства іншої країни, у реалізації права наших співвітчизників на звернення до компетентних органів країни перебування;

- вжиття заходів у випадках затримання або арешту громадян України з метою забезпечення неупередженого розгляду їхніх справ компетентними та судовими органами країни перебування, надання необхідної консультативної допомоги, моніторингу судових слухань, перевірки умов тримання громадян України у місцях позбавлення волі та наявності у них скарг на умови тримання, можливості користування належним кваліфікованим правовим захистом тощо;

- вжиття заходів у межах компетенції для встановлення місцезнаходження фізичних осіб України за кордоном;

- співпраця з міжнародними і громадськими організаціями та благодійними фондами з метою вирішення питання повернення в Україну наших співвітчизників, які потрапили у скрутне становище за кордоном.

У всіх вищенаведених ситуаціях громадянам України рекомендується звертатися із письмовою заявою на поштову або електронну адресу

дипломатичного представництва чи консульської установи України у відповідній іноземній країні та очікувати роз'яснень для здійснення наступних процесуальних дій.

У кримінальному провадженні є передача засуджених осіб, яка здійснюється з метою забезпечення відбування засудженим покарання у країні, громадянином якої він є, метою чого є ресоціалізація засуджених осіб та зменшення витрат, пов'язаних з притягненням особи до кримінальної відповідальності [1].

Хоча КПК України і не передбачає для засудженого права на відбування покарання у країні свого громадянства, про його наявність можна стверджувати, виходячи із положень ст. 2 та 3 Конвенції про передачу засуджених осіб 1983 року, враховуючи, зокрема, положення про те, що особу, засуджену на території однієї Сторони, може бути передано на територію іншої Сторони, відповідно до положень цієї Конвенції, для відбування призначеного їй покарання. З цією метою засуджена особа може висловити державі винесення вироку або державі виконання вироку свої побажання бути переданою згідно з цією Конвенцією [4].

Як зазначає Я.І. Тростяньська, «передача засуджених осіб до позбавлення волі для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є, – це акт міжнародної співпраці, що реалізується на основі міжнародного та внутрішньодержавного законодавства та полягає в передачі особи, що вчинила злочин і засуджена однією державою, іншій державі, громадянином якої вона є, для виконання покарання у вигляді позбавлення волі» [6].

Таким чином, для передачі засудженої особи характерно передання від держави, яка засудила особу, державі, громадянином якої є засуджений, юрисдикції виконання покарання щодо засудженої особи у випадках та на умовах, передбачених міжнародними договорами та національним законодавством.

Статтею 2 Конвенції 1983 р. визначаються загальні принципи передачі засуджених осіб. Насамперед закріплюється зобов'язання договірних держав якнайтісніше співпрацювати у тому, що стосується передачі засуджених осіб, у відповідності до положень зазначеної Конвенції. Так, особу, засуджену на території однієї держави, може бути передано на територію іншої, згідно з положеннями Конвенції, для відбування призначеного їй покарання.

Таким чином, компетентні органи держави, громадянином якої є засуджена особа, виходячи із винесеного вироку, мають прийняти рішення щодо його визнання (шляхом винесення окремого процесуального рішення, або без його винесення, погодившись

виконувати останнє) та виконання на своїй території. Із запитом про передачу засудженої особи може звертатися як держава винесення вироку, так і держава виконання вироку.

Важливою умовою передачі є згода засудженої особи або, коли з урахуванням її віку або фізичного чи психічного стану одна із двох держав вважає це за необхідне, – згода законного представника засудженої особи (п. d ч. 1 ст. 3 Конвенції 1983 р., п. 4 ч. 1 ст. 606 КПК України).

Частина 3 ст. 606 КПК України передбачає письмову форму згоди, однак, як логічно звертає увагу Н.Г. Габлей, «така побудова правової норми не зовсім вдала, оскільки не визначає ані форму документа, ані спосіб ознайомлення особи з правовими наслідками передачі; тому слід погодитись із пропозицією доповнити ч. 3 ст. 606 КПК України положенням про те, що згода засудженого чи його законного представника повинна бути висловлена в письмовій протокольній формі» [2].

Відзначимо при цьому, що засуджена особа, яка дала згоду на передачу в іноземну державу для подальшого відбування покарання, може відмовитися від такої передачі у будь-який час до перетину державного кордону України (ч. 7 ст. 606 КПК України); тому, відповідно, надалі під час розгляду судом питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства України перевірка добровільності згоди особи на передачу не становить предмет судового розгляду, оскільки вказане питання вирішується Міністерством юстиції України до звернення до суду [4].

Підставою для розгляду уповноваженим органом України (яким у провадженні по передачі засуджених осіб є Міністерство юстиції України) питання про передачу засудженої особи для відбування покарання закон називає запит уповноваженого (центрального) органу іноземної держави, звернення засудженого, його законного представника або близьких родичів чи членів сім'ї, а також інші обставини, передбачені законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ст. 605 КПК України).

Відзначимо, що КПК України не встановлює спеціальних правил оформлення такого запиту, а отже, мають застосовуватися за аналогією ст. 548, 552 КПК України. Крім того, слід звернути увагу і на те, що традиційно запит про міжнародне співробітництво у межах будь-якої його форми розглядається не як підстава, а як привід до взаємодії з іноземними судовими і правоохоронними органами [6], і тому ст. 605 КПК України у цьому аспекті потребує уточнення.

Із запитом про передачу засудженої особи може звертатися як держава винесення вироку, так і держава виконання вироку. Запити надсилаються Міністерством юстиції держави, яка звертається із запитом, Міністерству юстиції держави, до якої звернено запит. Відповіді повідомляються по тих же каналах.

Зміст та форма запиту про передачу засудженої особи має відповідати вимогам КПК України (ст. 548, 552 КПК України) з урахуванням особливостей міжнародного договору України. Запит розглядається Міністерством юстиції України у розумний строк.

Після порушення перед Міністерством юстиції України клопотання про прийняття громадянина України, засудженого судом іноземної держави до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання в Україні центральний орган запитує у відповідного органу іноземної держави документи, необхідні для вирішення питання по суті. Після того, як до Міністерства юстиції України надійдуть усі документи, що необхідні для прийняття рішення про передачу засудженої іноземним судом особи, вони підлягають розгляду та вивченню протягом місяця.

Якщо немає законодавчих перешкод для задоволення запиту про передачу засудженої особи, Міністерство юстиції України ухвалює рішення про прийняття громадянина України, засудженого судом іноземної держави, для подальшого відбування покарання на території України. Після цього Міністерство юстиції України має звернутись до суду першої інстанції за останнім відомим місцем проживання засудженої особи в Україні або за місцем знаходження Міністерства юстиції України протягом одного місяця з моменту його надходження з клопотанням про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства України. Якщо запит і додаткові матеріали надійшли іноземною мовою, строк розгляду подовжується до трьох місяців.

Разом із клопотанням Міністерство юстиції України подає до суду «пакет документів», які необхідні для вирішення судом питання про приведення вироку іноземного суду у відповідність до законодавства України: копію вироку разом з документом, що підтверджує набрання ним законної сили; текст статей кримінального закону іноземної держави, на якому ґрунтується вирок; документ про тривалість відбутої частини строку покарання, у тому числі інформацію про будь-яке попереднє ув'язнення, звільнення від покарання і про будь-які інші обставини щодо виконання вироку; заяву засудженого про згоду на передачу його для відбування покарання в Україні, а у випадку, передбаченому міжнародним договором, згода на обов'язковість якого

надана Верховною Радою України, заяву законного представника засудженого; інформацію про стан здоров'я і поведінку засудженого.

Відкритими залишаються питання, пов'язані з визначенням кола осіб, які беруть участь у судовому засіданні щодо визнання та виконання іноземного судового рішення, визначення їх процесуальних прав та обов'язків.

КПК України 2012 року у ст. 610 передбачено, що обов'язковою є участь прокурора, щодо інших учасників спеціальних правил немає; у деяких дослідженнях підкреслюється, що участь засудженої особи не є обов'язковою [5].

Проаналізувавши ратифіковані конвенції, низку двосторонніх договорів, можна дійти висновків, що у судовому засіданні повинні брати участь:

- засуджений, щодо якого вирішується питання про визнання та виконання вироку іноземного суду;
- його законний представник – у випадках, визначених кримінальним процесуальним законом України, з метою захисту прав і законних інтересів особи, яка з об'єктивних причин позбавлена можливості на самозахист свого права;
- прокурор, який є обов'язковим учасником судового розгляду;
- у випадках коли є відповідне клопотання засудженої особи – захисник, а у випадках коли згідно із КПК України (ст. 45 КПК України) його участь є обов'язковою – і без такого клопотання;
- у випадку необхідності – перекладач.

У зв'язку з наведеним важливо зупинитися на питанні про кримінальні процесуальні функції, здійснювані названими учасниками кримінального провадження у разі вирішення питання про визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів у зв'язку з передачею засуджених осіб, оскільки у літературі цьому питанню увага практично не приділяється.

Як зазначає І.В. Глов'юк, що «стосується такої форми міжнародного співробітництва, як передача засуджених осіб та виконання вироків, то її реалізація також здійснюється у межах окремої функції – міжнародного співробітництва. Так, клопотання Міністерства юстиції України про виконання вироку суду іноземної держави розглядається судом першої інстанції, суд не перевіряє фактичні обставини, встановлені вироком суду іноземної держави, та не вирішує питання щодо винуватості особи (ч. 3 ст. 603 КПК України), що вже не дає можливості визначити цей напрям діяльності суду першої інстанції як правосуддя» [9].

Відповідно, аналогічно слід визначити функціональну спрямованість діяльності суду під час розгляду клопотання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства

України (ст. 610 КПК України). У межах цієї ж функції прокурор бере участь у судовому розгляді питання про виконання вироку суду іноземної держави та питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства України [9].

Засуджений, його законний представник, захисник, відповідно, реалізують протилежну за спрямуванням функцію – функцію захисту, на що прямо вказує п. 19 ст. 3 КПК України.

Цей підхід характерний і для вирішення питання про визнання та виконання вироку іноземного суду стосовно засудженого, адже у цій процедурі діяльність учасників з боку захисту спрямована на забезпечення правильного вирішення питання про визнання та виконання вироку іноземного суду, дотримання вимог ч. 4-6 ст. 610 КПК України у разі визначення судом статті (частини статей) закону про кримінальну відповідальність, якими передбачена відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене засудженим громадянином України, і строку позбавлення волі на підставі вироку суду іноземної держави.

Для визначення правової природи судової діяльності у межах вказаної стадії принциповим є вирішення питання про наявність сторін та правового спору між ними, оскільки розгляд правосуддя лише як судової діяльності, яка здійснюється шляхом розгляду і вирішення кримінальних справ про злочини та об'єктивно-протиправні діяння по суті та про застосування або незастосування заходів кримінально-правового впливу і застосування у зв'язку із цим норм матеріального права, не враховує арбітральний характер діяльності суду у інших, крім судового розгляду, стадіях, а правосуддя у широкому значенні пов'язується у сучасних дослідженнях саме із вирішенням правових спорів (конфліктів) [10].

У разі вирішення питання про визнання та виконання іноземного судового рішення наявність сторін та протилежність їх інтересів, з урахуванням вищенаведеного, є очевидною, відповідно, завданням суду і є вирішення між ними правового спору (конфлікту) шляхом законного, обґрунтованого та справедливого вирішення питання про визначення статті (частини статей) закону про кримінальну відповідальність, якими передбачена відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене засудженим громадянином України, і строку позбавлення волі, визначеного на підставі вироку суду іноземної держави, що і являє собою реалізацію функції правосуддя.

Відзначимо, що КПК України чітко не регламентує порядок розгляду судом питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до

законодавства України під час передачі засудженої особи. З огляду на судовий характер зазначеної процедури, участь у ній сторін, необхідність встановлення статті (частини статей) закону про кримінальну відповідальність, якими передбачена відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене засудженим громадянином України, і строк позбавлення волі, визначений на підставі вироку суду іноземної держави, можливість розглянути питання про виконання додаткового покарання, призначеного вироком суду іноземної держави, можливість вирішити питання про виконання вироку суду іноземної держави в частині цивільного позову і процесуальних витрат, логічним буде застосування загального порядку судового розгляду з урахуванням особливостей, передбачених ст. 610 КПК України.

Стаття 610 КПК України не регламентує права засудженої особи, щодо якої судом розглядається питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства України.

Як зазначає Я.І. Тростянська, «у цьому випадку слід також використовувати аналогію закону, а саме ст. 263 КПК України, яка визначає права підсудного під час судового розгляду справи. Такий варіант дозволить засудженій особі брати активну участь у розгляді питання щодо визнання та виконання вироку іноземного суду, ефективно відстоювати свою позицію щодо перекваліфікації діяння, у зв'язку з яким було засуджено особу в країні винесення вироку, у відповідності до норм КК України, скасування, залишення чи обрання запобіжного заходу до засудженого, зарахування строку, відбутого у державі винесення вироку частини покарання» [3].

Але цю пропозицію було висловлено на основі положень КПК 1960 року, у зв'язку з чим вона потребує уточнення, особливо з урахуванням того, що КПК 2012 року не передбачає окремо прав засудженого.

Висновки. Доцільно у КПК України зазначити, що запит уповноваженого (центрального) органу іноземної держави, звернення засудженого, його законного представника або близьких родичів чи членів сім'ї, а також інші обставини, передбачені законом України або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є приводом для розгляду питання про передачу засудженої особи для відбування покарання, а також передбачити, що засуджений має права та обов'язки обвинуваченого в обсязі, необхідному для захисту прав та законних інтересів під час розгляду судом питання про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність до законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блажівський Є.М., Козьяков І.М., Толочко О.М., Мірошніченко С.С., Власова Г.П. Актуальні питання кримінального процесу України : навчальний посібник. Національна академія прокуратури України. Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
2. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (ETS N 73): дата набуття чинності: 29 груд. 1995 р. / Верховна Рада України: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008.
3. Конвенція про передачу засуджених осіб від 21 берез. 1983 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025.
4. Курбатова І.С. Міжнародне співробітництво прокуратури України під час кримінального провадження в порядку перейняття. *Приватне та публічне право*. 2020. № 1. С. 87–91.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>.
6. Маланюк А.Г. Провадження у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України : дис. ... к.ю.н. Львів, 2004. 237 с.
7. Підгородинська А.В. Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів при перейнятті кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 190–193.
8. Сердюк В.В., Бабанли Р.Ш. Загальні засади міжнародного співробітництва при наданні міжнародної правової допомоги у кримінальних справах: процесуальний аспект. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 6(9). С. 113–132.
9. Тростяньська Я.І. Визнання і виконання в Україні вироків іноземних судів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 23 с.
10. Татаров О.Ю. Проблеми доказування в кримінальному провадженні в порядку перейняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 87–95.

REFERENCES

1. Blazhivskyy, Ye.M., Kozyakov, I.M., Tolochko, O.M., Miroshnychenko, S.S., & Vlasova, H.P. (2013). *Aktual'ni pytannya kryminal'noho protsesu Ukrayiny [Current issues of the criminal process of Ukraine]*. Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny; Tsentri uchbovoyi literatury. 304 s. [in Ukrainian].
2. Yevropeys'ka konventsiya pro peredachu provadzhennya u kryminal'nykh spravakh (ETS N 73) (1995) [European Convention on Transfer of Proceedings in Criminal Matters]: data nabuttya chynnosti: 29 hrud. 1995 r. Verkhovna Rada Ukrayiny. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008 [in Ukrainian].
3. Konventsiya pro peredachu zasudzhennykh osib [Convention on the transfer of convicted persons]: vid 21 berez. 1983 r. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025 [in Ukrainian].
4. Kurbatova, I.S. (2020). Mizhnarodne spivrobotnytstvo prokuratury Ukrayiny pid chas kryminal'noho provadzhennya v poryadku pereynyattya [International cooperation of the prosecutor's office of Ukraine during criminal proceedings in the order of adoption]. *Pryvatne ta publichne pravo*, 1. S. 87–91 [in Ukrainian].
5. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13, st. 88. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775> [in Ukrainian].
6. Malanyuk, A.H. (2004). Provadzhennya u kryminalnykh spravakh, pov'yazane z mizhnarodnyimi vidnosynami, za zakonodavstvom Ukrayiny [Proceedings in criminal cases related to international relations under the legislation of Ukraine]. *Candidate's thesis*. L'viv. 237 [in Ukrainian].
7. Pidhorodynska, A.V. (2015). Vyznannya ta vykonannya rishen' inozemnykh sudiv ta mizhnarodnykh sudovykh orhaniv pry pereynyatti kryminal'noho provadzhennya [Recognition and execution of decisions of foreign courts and international judicial bodies when taking over criminal proceedings]. *Pivdenoukrayins'kyi pravnychiy chasopys*, 2. S. 190–193 [in Ukrainian].
8. Serdyuk, V.V., & Babanly, R.SH. (2012). Zahalni zasady mizhnarodnoho spivrobotnytstva pry nadanni mizhnarodnoyi pravovoyi dopomohy u kryminal'nykh spravakh: protsesual'nyy aspekt [General principles of international cooperation in providing international legal assistance in criminal cases]. *Chasopys tsyvil'noho i kryminal'noho sudochynstva*, 6(9). S. 113–132 [in Ukrainian].
9. Trostyanska, Ya.I. (2011). Vyznannya i vykonannya v Ukrayini vyrokiv inozemnykh sudiv [Recognition and execution of judgments of foreign courts in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv, 2011. 23 s. [in Ukrainian].
10. Tatarov, O.Yu. (2015). Problemy dokazuvannya v kryminal'nomu provadzhenni v poryadku pereynyattya [Problems of proof in criminal proceedings in the order of adoption]. *Visnyk kryminal'noho sudochynstva*, 4. S. 87–95 [in Ukrainian].

A. B. Antoniuk, P. Yu. Kravchuk. The rights of the convicted person in the recognition and enforcement of decisions of foreign courts and international judicial bodies in connection with the transfer of convicted persons

The article is devoted to the issues of execution of foreign criminal charges and execution of foreign criminal charges and compliance with the legislation of Ukraine, which continues criminal activities. Competently charged foreign nationals, as there are questions about the implementation of the subsequent closure of the case. It will also require a thorough investigation and consideration not only of the institution for the criminal offense, the punishment of the person who committed the criminal offense (the institution, etc. preparation of charges), drawing up an indictment, presenting an indictment, taking it into custody, implementing measures to ensure criminal prosecution, and as a means of ensuring the closure of the case by the actual execution of the test.

Key words: *detainee, accused, sentence execution, criminal prosecution, international treaties.*

І. В. Губенко,

аспірант докторантури та ад'юнктури,

Національна академія внутрішніх справ

e-mail: ih.databox@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-8137-4638

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЩОДО СОРТІВ РОСЛИН: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджено нормативно-правове забезпечення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин. Проаналізовано головні міжнародні нормативні акти у сфері захисту рослин та охорони прав інтелектуальної власності на сорти рослин, а саме: Міжнародну конвенцію про захист рослин, Міжнародну конвенцію про охорону нових сортів рослин, Договір про патентне право. Встановлено, що міжнародні документи, які ратифіковані Україною, містять положення, котрі імplementовано в національне законодавство та використовуються у правоохоронній діяльності і правозастосовній практиці. З'ясовано, що на рівні національного законодавства сферу захисту прав інтелектуальної власності на сорти рослин регулюють Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Кримінальний кодекс, закони «Про рослинний світ», «Про насіння і садивний матеріал», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про захист рослин», «Про охорону прав на сорти рослин». Загальні положення права людини на інтелектуальну власність визначено у Конституції України. Закони містять взаємопов'язану несуперечливу термінологію сфери рослинного світу та захисту прав інтелектуальної власності на сорти рослин; перелік документів, які посвідчують процедуру подання заявки на реєстрацію нового сорту рослин, проведення кваліфікаційної експертизи й отримання патентів та свідоцтв; строки чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорти рослин; регулювання відносин суб'єкта господарювання – роботодавця для винахідника (автора) сорту рослин; відповідальність за порушення норм щодо захисту прав інтелектуальної власності на сорти рослин та ін. Наголошено, що, крім положень цих законів, судова експертиза у сфері інтелектуальної власності на сорти рослин регулюється Законом «Про судову експертизу» та відомчими підзаконними нормативно-правовими актами. Розмежовано кваліфікаційну експертизу зі встановлення нового сорту рослин, яку проводять фахівці Українського інституту експертизи сортів рослин, як науково-технічну, та судову експертизу у сфері інтелектуальної власності на сорти рослин, котру виконують судові експерти, що мають відповідні і належним чином оформлені повноваження на такий вид судово-експертної діяльності. Зроблено висновок про трирівневу систему нормативно-правового забезпечення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності на сорти рослин: міжнародні акти, Конституція, кодекси та закони України, відомчі підзаконні нормативно-правові акти.

Ключові слова: інтелектуальна власність, рослини, сорти рослин, судова експертиза, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми та її актуальність.

В Україні значна увага надається розвитку сільського господарства. Сільське господарство – галузь національної економіки, яка є стратегічно важливою та забезпечує державі продовольчу незалежність і дає великій частині сільського населення робочі місця, що не менш важливо. Україна має найбільшу площу сільськогосподарських земель в Європі, з яких значна частина використовуються для вирощування сільськогосподарських культур. Родючі ґрунти і помірний клімат дають українським виробникам сильні конкурентні переваги. Україна є світовим лідером на ринку зернових, соняшникової олії та інших видів сортів сільськогосподарських культур.

З початком повномасштабного збройного вторгнення РФ на територію України у державі втрачено ініціативність технологічних інновацій у рослинництві та технічному забезпеченні сівби, тимчасово

припинено сучасні дослідження зі створення та вдосконалення органічної, безпечної та екологічно чистої сільськогосподарської продукції, проблемним стало впровадження досягнень науково-технічного прогресу щодо селекції рослин, підвищення врожайності та якості продукції, стійкості до хвороб, шкідників та несприятливих умов зовнішнього середовища.

Водночас рослинний світ України є невід'ємним елементом довкілля, компонентом біосфери, необхідним ланцюгом у мережі екологічних систем, що впливає на якісний стан інших природних об'єктів і навколишнього природного середовища загалом. Ці рослини у процесі фотосинтезу створюють основну масу органічної речовини біосфери і підтримують газовий склад атмосфери. У світі відомо близько 500 тис., а в Україні – понад 25 тис. видів рослин [18, с. 377].

У сучасних умовах набуває особливого значення вдосконалення нормативно-правового забезпечення охорони рослинного світу, а також механізми правозахисної діяльності у разі порушення прав інтелектуальної власності на сорти рослин.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблем теорії та практики судової експертизи з питань інтелектуальної власності присвячено роботи таких українських науковців, як: Г.О. Андрощук, О.Ф. Дорошенко, Л.М. Головченко, Н.В. Кісіль, Н.І. Клименко, П.П. Крайнев, Л.П. Тимошик, О.І. Харитоновна, В.Л. Федоренко П.В. Цимбал та ін. Водночас малодослідженим залишається питання судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин, нормативних основ проведення цього експертного дослідження.

Метою статті є дослідження нормативно-правових актів, які регулюють теоретичні аспекти і практичні питання судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин, їх узагальнення та систематизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різні питання сфери рослинного світу, захисту прав селекціонерів, власників охоронних документів на сорти рослин регулює низка нормативно-правових актів. Проаналізуємо їх.

Міжнародна конвенція про захист рослин від 6 грудня 1951 р. [7]. Конвенція набрала чинності для України 29.05.2006 року. Міжнародний документ присвячено фітосанітарним заходам, які впроваджені договірними сторонами на основі міжнародних стандартів. У ній зазначається роль Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) (англ. Food and Agriculture Organization, FAO), яка перебуває під патронатом ООН. Відповідно до ст. II Міжнародної конвенції під поняттям «рослини» розуміють живі рослини і частини рослин, у тому числі насіння і зародкову плазму [7].

Міжнародна конвенція про охорону нових сортів рослин від 2 грудня 1961 року. Україна приєдналась до цієї Міжнародної конвенції 02.06.1995 року [6]. У документі визначено термін «сорт» як групу рослин у рамках нижчого з відомих ботанічних таксонів, яку незалежно від того, чи задовольняє вона повністю вимоги для надання права селекціонера, можна: визначити ступенем прояву ознак, що є результатом діяльності відповідного генотипу або комбінації генотипів; відрізнити від будь-якої іншої групи рослин ступенем прояву, принаймні однієї із зазначених ознак і розглядати як єдине ціле з погляду її придатності для відтворення в незмінному вигляді. Подібне визначення сорту рослин міститься в Юридичній енциклопедії: сорт рослин – це штучно підібрана група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) у межах одного

й того самого ботанічного таксону з притаманними їм біологічними ознаками і властивостями, що характеризують їх спадковість. Кожному сорту рослин присвоюється назва, яка повинна його однозначно ідентифікувати і відрізнитися від будь-якої іншої назви наявного в Україні та іноземних договорах сорту такого чи спорідненого виду [18, с. 546].

Стаття 5 Конвенції визначає умови охорони права на сорт, якщо він є: новим, відмінним, оригінальним і стабільним.

Проведення експертизи заявки селекціонера регламентовано ст. 12 Конвенції, зокрема: рішення надати право селекціонеру вимагає проведення експертизи для визначення відповідності визначеним у Конвенції умовам. Здійснюючи таку експертизу, орган може вирощувати сорт або проводити інші необхідні випробування, поставити вимогу виростити сорт чи здійснити інші необхідні випробування, або врахувати результати вже проведених випробувань. Для цілей такої експертизи орган може вимагати від селекціонера надання будь-якої необхідної інформації, документів або матеріалу.

Обмін інформацією між Договірними Сторонами забезпечує Орган, який надає органам інших Договірних Сторін інформацію, яка стосується найменувань сортів [6].

Договір про патентне право від 1 червня від 2000 року. Україна ратифікувала цей міжнародний договір у 2002 році, і він набув чинності для нашої держави 30.06.2003 року [2].

Документ регламентує низку правовідносин щодо видачі патентів відповідно до авторських прав. Визначається *форма і зміст заявки, її бланк; розтлумачується питання* дійсності патенту, випадки його анулювання. Належне місце у Договорі відведено виконавчому органу – Асамблеї. Однією із функцій Асамблеї є *розроблення Типових міжнародних бланків та бланків заяв. Держави-підписанти Договору є членами Асамблеї. У нормах міжнародного документа визначені питання про кворум засідання Асамблеї та порядок ухвалення рішень: шляхом консенсусу або голосування. Передбачено положення про порядок набуття чинності, дати набуття чинності ратифікаціями і приєднаннями, а також денонсація Договору.*

До Договору приєднана Інструкція, яка деталізує положення Договору про патентне право. Зокрема, зазначено про докази, які надаються у випадках сумнівів щодо достовірності матеріалу, відомостей або підпису або щодо точності перекладу [2].

До законів України, які регламентують правовідносини у сфері рослинного світу та охорону прав на сорти рослин, належать: «Про рослинний світ», «Про насіння і садивний матеріал», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про

авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про захист рослин», «Про охорону прав на сорти рослин», а також Кримінальний, Цивільний, Господарський кодекси України.

Зокрема, ст. 3 *Закону України «Про рослинний світ»* сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території визначає як «рослинний світ» [10]. В юридичній літературі визначається, що рослини – це організми, які живляться органічними і неорганічними речовинами ґрунту, води і повітря і здатні створювати органічні речовини з неорганічних у природному стані [4, с. 370].

Водночас важливим є нормативне регулювання сфери охорони прав на сорти рослин.

Права на об'єкти інтелектуальної власності захищені *Конституцією України*. Зокрема, ст. 41 Конституції України закріплює: «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності», у ст. 54 зазначено, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності [5].

Право інтелектуальної власності, його об'єкти і суб'єкти, підстави виникнення, зміни, припинення й поновлення, майнові права та особисті немайнові права на об'єкти інтелектуальної власності регулюються Цивільним кодексом України, законами України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на сорти рослин», іншими актами чинного законодавства.

Так, питання права інтелектуальної власності на сорти рослин урегульовані *Цивільним кодексом України* у ст. 485–488 [17].

Зокрема, ст. 485 визначає види прав інтелектуальної власності на сорт рослин: особисті немайнові права, засвідчені державною реєстрацією; майнові права, посвідчені патентом. У ст. 486 перераховані суб'єкти права інтелектуальної власності на сорт рослин: автор сорту рослин, селекціонер сорту рослин; інші особи, які набули майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин за правочином чи законом. Про майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, засвідчені патентом, зазначено у ст. 487. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин встановлений

у ст. 488, зокрема: майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, засвідчені патентом, є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови підтримання чинності таких прав відповідно до закону. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин встановлюється законом [17].

Господарський кодекс України розмежує відносини у сфері господарювання з іншими видами відносин. Так, не є предметом регулювання цього Кодексу: майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України (ст. 4) [1]. Відповідно до ст. 155 об'єктами прав інтелектуальної власності у сфері господарювання визнаються, серед іншого, і сорти рослин. А загальні умови захисту прав інтелектуальної власності на ці об'єкти визначаються Цивільним кодексом України. Водночас ст. 156 Господарського кодексу встановлює правомочності щодо використання винаходу, корисної моделі та промислового зразка і ці правила застосовуються також до регулювання відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією у сфері господарювання прав на сорти рослин. Зокрема, відносини суб'єкта господарювання, що є роботодавцем для винахідника (винахідників) або автора (авторів) сортів рослин щодо прав на одержання патенту (свідчення) і права використання зазначених об'єктів інтелектуальної власності регулюються Цивільним кодексом України та іншими законами. Майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин можуть бути передані до статутного капіталу суб'єкта господарювання як вклад [1].

Зауважимо, якщо міжнародними документами встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у законах України у сфері охорони сортів рослин та прав на них, то застосовуються правила міжнародного акта.

Кримінально-правова охорона рослинного світу та прав на сорти рослин відображена у нормах *Кримінального кодексу України*, а саме ст. 247 «Порушення законодавства про захист рослин», а також ст. 177 «Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію».

Для проведення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин велике значення має аналіз положень *Закону України «Про охорону прав на сорти рослин»* [9].

Зокрема, у нормативному акті передбачено, що можуть набуватися такі права на сорт: а) особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт, що засвідчуються державною реєстрацією; б) майнові права інтелектуальної власності на сорт, що засвідчуються патентом на сорт рослин; в) майнове

право на поширення сорту, що засвідчується державною реєстрацією. Слід наголосити, що права інтелектуальної власності на сорт набуваються в Україні шляхом подання і розгляду заявки на сорт, ухвалення назви сорту, встановлення новизни сорту, проведення кваліфікаційної експертизи сорту та державної реєстрації прав на сорт.

Судовий експерт, який досліджує сорт рослин щодо питання порушення права інтелектуальної власності, враховує ознаки, породжені певним генотипом чи певною комбінацією генотипів. Ці загальні ознаки об'єктів дослідження зазначено у ст. 11 аналізованого Закону: новизна, відмінність, однорідність, стабільність, що відображає імплементацію відповідних норм Міжнародної конвенції про охорону нових сортів рослин (1961 р.). Наприклад, сорт вважається *придатним* для набуття прав на нього як на об'єкт інтелектуальної власності, якщо за проявом ознак, породжених певним генотипом чи певною комбінацією генотипів, він є новим, відмінним, однорідним та стабільним. Сорт відповідає умові *відмінності*, якщо за проявом його ознак він чітко відрізняється від будь-якого іншого сорту, загальновідомого до дати, на яку заявка на цей сорт вважається поданою. Сорт вважається *однорідним*, якщо з урахуванням особливостей розмноження всі рослини цього сорту залишаються досить схожими (однорідними) за основними ознаками, зазначеними в описі сорту. Сорт вважається *стабільним*, якщо його основні ознаки, зазначені в описі сорту, залишаються незмінними після неодноразового розмноження, а в разі особливого циклу розмноження – наприкінці кожного циклу [9].

Під час судової експертизи вивчаються документи про права на сорт (набуття такого права), а саме: заявки на сорт, ухвалення назви сорту, встановлення новизни сорту, проведення кваліфікаційної експертизи сорту та державної реєстрації прав на сорт, патент, що засвідчує право інтелектуальної власності на сорт рослин, свідоцтво про державну реєстрацію сорту.

Судовий експерт має враховувати наявність відповідних відомостей про сорт рослин, який є об'єктом дослідження, у відповідних державних реєстрах. Статті 1 і 34 Закону «Про охорону прав на сорти рослин» до таких реєстрів відносять: державний реєстр патентів на сорти рослин; державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні; реєстр заявок; реєстр представників з питань інтелектуальної власності на сорти рослин.

Згідно зі ст. 27 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», кваліфікаційна експертиза сорту має статус науково-технічної експертизи і передбачає проведення комплексу досліджень сорту,

необхідних для підготовки експертного висновку. Під час кваліфікаційної експертизи сорту проводиться дослідження на відмінність, однорідність та стабільність сорту. Отже, кваліфікаційна експертиза, про яку зазначено в Законі, не є судовою експертизою у розумінні Закону України «Про судову експертизу» [11].

Експертним закладом у дослідженні сортів рослин є Український інститут експертизи сортів рослин та його філії, в яких функціонують профільні лабораторії. Під час дослідження сортів і видів рослин відповідні фахівці цього інституту використовують низку методик: Методику проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин на придатність до поширення в Україні. Методи визначення показників якості продукції рослинництва; Методику проведення кваліфікаційної експертизи сортів рослин на придатність до поширення в Україні. Загальна частина; Методику проведення експертизи сортів рослин групи зернових, круп'яних та зернобобових на придатність до поширення в Україні; Методику проведення експертизи сортів рослин групи технічних та кормових на придатність до поширення в Україні; Методику проведення експертизи сортів рослин картоплі та групи овочевих, баштанних, пряно-смакових на придатність до поширення в Україні; Методику проведення експертизи сортів рослин групи плодових, ягідних, горіхоплідних, субтропічних та винограду на придатність до поширення в Україні; Методику проведення експертизи сортів рослин групи декоративних, лікарських та ефіроолійних, лісових на придатність до поширення в Україні [16].

Водночас для з'ясування питань порушення прав інтелектуальної власності на сорти рослин, серед інших, проводиться судова експертиза з питань інтелектуальної власності на сорти рослин.

Судова експертиза з питань інтелектуальної власності передбачає цілеспрямовану діяльність щодо отримання доказової інформації стосовно захисту права на об'єкти інтелектуальної власності, зміст якої полягає в дослідженні судовими експертами на основі спеціальних знань у галузі авторського права, права на знаки для товарів і послуг, права промислової власності, економіки інтелектуальної власності, об'єктів, явищ і процесів, з метою надання об'єктивних і належно обґрунтованих висновків, що є або будуть предметом судового розгляду [15, с. 343].

Базовими нормативними актами для проведення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин є Закон «Про судову експертизу» і наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (з наступними змінами і доповненнями) «Про затвердження Інструкції

про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [8].

Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень визначено орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судової експертизи з питань інтелектуальної власності на сорти рослин. Ці питання деталізовано науковцями – судовими експертами [3, с. 467; 14, с. 113]: Чи містить сорт (назва) ознаки об'єкта інтелектуальної власності відповідно до наданих матеріалів? Чи відповідає сорт (назва) таким критеріям, як новизна, відмінність, однорідність і стабільність, відповідно до наданих матеріалів? Чи відповідає гібрид (назва) задекларованим морфологічним ознакам за державною реєстрацією як гібрид першого покоління? Чи є ідентичними морфологічні ознаки сорту (назва) та наданого на дослідження зразка посівного матеріалу? Чи мають місце відмінності в проявленні ознак сорту (назва 1) та сорту (назва 2) відповідно до їх офіційних описів? Чи містить сорт (назва 1), який вирощувався на полях фірми «N», ознаки сорту (назва 2), який охороняється патентом України (номер)? Чи співпадають ознаки сорту (назва 1), який вирощувався на полях фірми «N», із ознаками, зазначеними в опису (кодовій формулі) сорту (назва 2), який охороняється патентом України (номер)? Чи є назва сорту (назва 1) тотожною (подібною) з назвою сорту (назва 2)?

Для проведення судових експертиз у сфері інтелектуальної власності використовуються методики: Методика визначення матеріальної шкоди, яка завдана правласнику внаслідок неправомірного використання об'єктів інтелектуальної власності (загальна); Методика визначення ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності [12].

Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин призначається лише для

встановлення фактичних даних, які входять до предмета доказування у справі та не може стосуватися тлумачення і застосування правових норм.

Висновки. Таким чином, судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин відіграє важливу роль під час вирішення юридичних спорів з питань охорони і захисту прав інтелектуальної власності на сорти рослин.

Нормативно-правові акти, що регулюють проведення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин поділяються на рівні міжнародних актів і національних нормативних документів. До міжнародних належать: Міжнародна конвенція про захист рослин 1951 р.; Міжнародна конвенція про охорону нових сортів рослин 1961 р.; Договір про патентне право 2000 р. та ін. Національними є: Конституція України; Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Кримінальний кодекс; закони «Про рослинний світ», «Про насіння і садивний матеріал», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про захист рослин», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про судову експертизу».

Проведення судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин визначають підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, а також норми процесуального законодавства та ін.

Велике значення для судової експертизи у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин мають методики експертиз. Водночас віднесення цих офіційних документів до нормативно-правових актів нині є дискусійним у юриспруденції [13, с. 91–92] та потребує окремого більш ґрунтовного аналізу відповідного питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
2. Договір про патентне право від 1 червня 2000 р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895_002#Text (дата звернення: 03.10.2023)
3. Кісіль Н.В. Сорти рослин як об'єкт судової експертизи у сфері інтелектуальної власності. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2015. Вип. 60. С. 461–470.
4. Книженко С.О. Поняття та види криміналістичної характеристики екологічних злочинів. *Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ*. 2003. № 3(12). С. 368–372.
5. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <http://zacon2.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 03.10.2023).
6. Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 2 грудня 1961 р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_856#Text (дата звернення: 03.10.2023).
7. Міжнародна конвенція про захист рослин від 6 грудня 1951 р. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text (дата звернення: 03.10.2023)

8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
9. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України від 21 квітня 1993 р. № 3116-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
10. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-ХІV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
11. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
12. Реєстр методик проведення судових експертиз : офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://mpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 03.10.2023).
13. Розроблення експертних методик: зміст, структура, оформлення (з урахуванням міжнародних стандартів, прийнятих в Україні) : методичні рекомендації / О.Г. Рувін, А.О. Полтавський, Т.В. Будко та ін. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : КНДІСЕ, 2021. 102 с.
14. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні : навчально-методичне видання / В.Л. Федоренко, О.Г. Адлер, Л.П. Тимошик та ін. вид. 2-ге, розшир. і доп. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 196 с.
15. Судові експертизи у процесуальному праві України : навчальний посібник / за заг. ред. О.Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
16. Український інститут експертизи сортів рослин : офіційний сайт. URL: <https://sops.gov.ua/psp> (дата звернення: 03.10.2023).
17. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-ІV. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 03.10.2023).
18. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

REFERENCES

1. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. № 436-IV* [Economic Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 436-IV]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
2. *Dohovir pro patentne pravo vid 1 cherv. 2000 r. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* [Agreement on patent law dated 01.06.2000]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895_002#Text (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
3. Kisel, N.V. (2015). *Sorty roslyn yak ob'ekt sudovoi ekspertyzy u sferi intelektualnoi vlasnosti* [Plant varieties as an object of forensic examination in the field of intellectual property]. *Krymynalystyka y sudebnaia ekspertyza*. Vol. 60, Kyiv, pp. 461–470 [in Ukrainian].
4. Knyzhenko, S.O. (2003). *Poniattia ta vydy kryminalistychnoi kharakterystyky ekolohichnykh zlochyniv* [Concepts and types of forensic characteristics of environmental crimes]. *Naukovi visnyk Yurydychnoi akademii Ministerstva vnutrishnikh sprav*. Vol. 3(12), pp. 368–372 [in Ukrainian].
5. *Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR* [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996 No. 254k/96-VR]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
6. *Mizhnarodna konventsiiia z okhorony novykh sortiv roslyn vid 2 hrud. 1961 r.* [International Convention for the Protection of New Varieties of Plants dated 02.12.1961]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_856#Text (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
7. *Mizhnarodna konventsiiia pro zakhyst roslyn vid 6 hrud. 1951 r.* [International Convention on Plant Protection dated 06.12.1951]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_805#Text (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
8. *Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 8 zhovt. 1998 r. № 53/5* [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic expertise and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic expertise and expert studies, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
9. *Pro okhoronu prav na sorty roslyn: Zakon Ukrainy vid 21 kvit. 1993 r. № 3116-XII* [Law of Ukraine dated 21.04.1998 No. 3116-XII “On the protection of rights to plant varieties”]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
10. *Pro roslynnyi svit: Zakon Ukrainy vid 9 kvit. 1999 r. № 591-XIV* [Law of Ukraine dated 09.04.1999 No. 591-XIV “About the plant world”]. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].

11. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy vid 25 liut. 1994 r. № 4038-XII [Law of Ukraine dated 25.02.1994 No. 4038-XII “On Forensic Expertise”]. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
12. Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz: ofitsiyni sait Ministerstva yustytzii Ukrainy [Register of forensic expertise methods: official website of the Ministry of Justice of Ukraine]. Retrieved from: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
13. Rozroblennia ekspertnykh metodyk: zmist, struktura, oformlennia (z urakhuvanniam mizhnarodnykh standartiv, pryiniatykh v Ukraini) [Development of expert methods: content, structure, design (taking into account international standards adopted in Ukraine)]. / O.H. Ruvyn, A.O. Poltavskiy, T.V. Budko ta in. 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kyiv: KNDISE, 102 p. [in Ukrainian].
14. Fedorenko, V.L., Adler, O.H., & Tymoshchuk, L.P., etc. (2022). Sudova ekspertyza ob’iektiv prava intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Forensic expertise of intellectual property rights in Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 196 s. [in Ukrainian].
15. Ruvyn, O.H. (2019). Sudovi ekspertyzy u protsesualnomu pravi Ukrainy [Forensic expertise in the procedural law of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 2019. 424 s. [in Ukrainian].
16. Ukrainyskiy instytut ekspertyzy sortiv roslyn: ofitsiyni sait [Ukrainian Institute of Expertise of Plant Varieties: official website]. Retrieved from: <https://sops.gov.ua/psp> (Last accessed: 03.10.2023). [in Ukrainian].
17. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Last accessed: 03.10.2023) [in Ukrainian].
18. Yurydychna entsyklopediia (1998). [Legal encyclopedia]. v 6 t. / editorial board: Yu.S. Shemshuchenko (head of the editorial board), etc. Kyiv: “Ukr. encycl.”, T. 5: P–S. 2003. 736 p. [in Ukrainian].

I. V. Gubenko. Forensic expertise in the field of intellectual property regarding plant varieties: regulatory and legal support

The article examines the normative and legal provision of forensic examination in the field of intellectual property regarding plant varieties. The main international normative acts in the field of plant protection and protection of intellectual property rights for plant varieties are analyzed, namely: the International Convention on the Protection of Plants, the International Convention on the Protection of New Plant Varieties, the Patent Law Agreement. It has been established that international documents ratified by Ukraine contain provisions that are implemented in national legislation and are used in law enforcement activities and law enforcement practice. It has been found that at the level of national legislation, the sphere of protection of intellectual property rights for plant varieties is regulated by the Civil Code, the Economic Code, the Criminal Code, the laws “On Plant Life”, “On Seeds and Planting Material”, “On Environmental Protection”, “On copyright and related rights”, “On protection of rights to signs for goods and services”, “On protection of rights to inventions and utility models”, “On protection of rights to industrial designs”, “On plant protection”, “On protection plant variety rights”. The general provisions of the human right to intellectual property are defined in the Constitution of Ukraine. The laws contain interrelated, non-controversial terminology for the field of plant life and the protection of intellectual property rights for plant varieties; a list of documents certifying the procedure for submitting an application for registration of a new variety of plants, conducting a qualification examination and obtaining patents and certificates; terms of validity of property rights of intellectual property on plant varieties; the relationship between the business entity and the employer for the inventor (author) of the plant variety; responsibility for violation of norms regarding the protection of intellectual property rights to plant varieties, etc. It is emphasized that, in addition to the provisions of these laws, forensic examination in the field of intellectual property of plant varieties is regulated by the Law “On Forensic Examination” and departmental bylaws. A distinction is made between the qualification examination for the establishment of a new variety of plants, which is carried out by specialists of the Ukrainian Institute of Examination of Plant Varieties, as a scientific and technical examination, and the forensic examination in the field of intellectual property of plant varieties, which is performed by forensic experts who have the relevant, duly formalized powers for this type of judicial – expert activity. A conclusion was made about a three-level system of regulatory and legal support of forensic examination in the field of intellectual property of plant varieties: international acts; Constitution, codes and laws of Ukraine; departmental bylaws.

Key words: intellectual property, plants, plant varieties, forensic examination, legal act.

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.17-19>

В. І. Завидняк,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права,
Київський університет імені Бориса Грінченка
e-mail: zavudnyakvova@gmail.com*

ORCID ID: 0000-0001-5151-6283

Г. П. Власова,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного права,
Київський університет імені Бориса Грінченка
e-mail: vlasovaann@ukr.net*

ORCID ID: 0000-0002-5616-3904

Л. В. Омельчук,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції,
Державний податковий університет
e-mail: o.l.v.0328@gmail.com*

ORCID ID: 0000-0002-2457-0118

СХЕМИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ОКРЕМИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Стаття присвячена висвітленню способів вчинення злочинів окремими працівниками юридичних осіб публічного права. Проводиться детальний, криміналістичний аналіз способів вчинення злочинів керівниками суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50% та підслідність яких віднесена до компетенції Національного антикорупційного бюро України. Дається визначення та розкривається зміст таких понять, як: «способи вчинення злочинів», «привласнення», «розтрата», «заволодіння».

Ключові слова: *спосіб, суб'єкт, узагальнення, привласнення, розтрата, заволодіння.*

Постановка проблеми та її актуальність. Дослідженню підлягають способи вчинення злочинів безпосередньо керівниками суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50% та підслідність яких, відповідно до частини 5 статті 216 Кримінального процесуального кодексу України [2], віднесена до компетенції Національного антикорупційного бюро України. Окрім того, здійснюється дослідження (аналіз), порівняння та узагальнення способів вчинення злочинів зазначеними вище суб'єктами за статтею 191, 209 Кримінального кодексу України [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження зумовлена насамперед необхідністю розроблення та вдосконалення науково обґрунтованих пропозицій стосовно удосконалення розслідування способів вчинення злочинів працівниками юридичних осіб публічного права, а саме керівниками суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної або

комунальної власності перевищує 50%. Тим самим є нагальна потреба у вивченні та узагальненні особливостей розслідування способів вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена у ст.ст. 191, 209 Кримінального кодексу України, окремими працівниками юридичних осіб публічного права, а саме керівниками суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 50%.

Метою статті є дослідження питання схем вчинення злочинів окремими працівниками юридичних осіб публічного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. З появою в Україні Національного антикорупційного бюро України (надалі – НАБУ) злочини, передбачені ст. ст. 191, 209 Кримінального кодексу України, стали розслідуватися набагато ефективніше. За час свого існування детективами НАБУ було розслідувано, а процесуальними керівниками направлено до суду низку обвинувальних актів, пов'язаних із

вчиненням злочинів окремими працівниками юридичних осіб публічного права, а саме керівниками суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 50%.

Так, з Реєстру справ переданих до суду кримінальних проваджень, які розслідувалися НАБУ (за 2016–2018 роки), щодо керівників суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50%, до суду першої інстанції було скеровано 24 обвинувальні акти по злочинах, відповідальність за які передбачена статтями 191 та 209 Кримінального кодексу України [3].

При цьому з аналізу загальної інформації щодо способів вчинення злочинів за ст. 191, 209 КК України видається, що стосовно керівників суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50%, до суду було передано 11 обвинувальних актів, пов'язаних з розтратою майна державних підприємств, 11 обвинувальних актів, пов'язаних із заволодінням майном державних підприємств, та 2 обвинувальні акти, пов'язані із заволодінням та розтратою майна державних підприємств.

Окрім того, варто зазначити, що всі 24 обвинувальні акти були кваліфіковані за частиною 5 статті 191 Кримінального кодексу України, класифікуючими ознаками якої є розтрата або заволодіння майном державних підприємств в особливо великих розмірах та вчинення злочину організованою групою. Окремо хочемо звернути увагу на те, що з 24 обвинувальних актів у 3 була зазначена додаткова кваліфікація за ч. 3 або 4 ст. 28 КК України (організованою групою осіб за попередньою змовою або злочинною організацією за попередньою змовою); у 5 була зазначена додаткова кваліфікація за ч. 2 або 3 або 5 ст. 27 КК України (виконавець (співвиконавець) або організатор або пособник злочину).

Отже, з наведеного аналізу та детального вивчення відомостей з інформаційного ресурсу ми бачимо, що злочини, пов'язані з розтратою державного майна, вчинялись такими способами:

- створення корупційних схем, у деяких випадках за попередньою змовою групою осіб за участю керівників державних підприємств щодо розтрати державних коштів шляхом здійснення закупівель на конкурсних (тендерних) торгах по завищених цінах або закупівлі (поставці) обладнання, яке вже декілька разів продавалось та не було новим. Таким способом злочини вчинялись 4 рази;

- створення корупційних схем, у деяких випадках за попередньою змовою групою осіб за участю керівників державних підприємств щодо розтрати державного майна шляхом укладання фіктивних договорів та сплати за послуги, що не надавались. Таким способом злочини вчинялись 3 рази;

- створення корупційної схеми за попередньою змовою за участю керівника державного підприємства щодо розтрати державного майна шляхом прийняття рішення керівником державного підприємства щодо безоплатного повернення рухомого майна державного підприємства іншому приватному підприємству. Таким способом злочин було вчинено 1 раз;

- створення корупційної схеми за участю керівника державного підприємства щодо розтрати державного майна шляхом відчуження на користь третіх осіб право грошової вимоги до іншого державного підприємства. Таким способом злочин було вчинено 1 раз;

- створення корупційної схеми за попередньою змовою за участю керівника державного підприємства щодо розтрати державного майна шляхом продажу державним підприємством електродвигуна іншим компаніям за собівартістю, тоді як ці компанії перепродали цей електродвигун у 2 рази дорожче. Таким способом злочин було вчинено 1 раз;

- створення корупційної схеми за участю керівника підприємства, де частка держави становить 51%, щодо розтрати коштів підприємства не за призначенням. Таким способом злочин було вчинено 1 раз.

Натомість, злочини щодо заволодіння державним майном вчинялись такими способами:

- створення корупційних схем, у деяких випадках за попередньою змовою групи осіб за участю керівників державних підприємств щодо заволодіння державним майном шляхом здійснення закупівель на конкурсних (тендерних) торгах матеріальних цінностей за кошти держави по завищених цінах. Таким способом злочини вчинялись 4 рази;

- створення корупційних схем, у деяких випадках за попередньою змовою групи осіб за участю керівників державних підприємств щодо заволодіння державним майном шляхом здійснення розкрадання майна державного підприємства, в тому числі в рамках дії договорів про спільну діяльність. Таким способом злочини вчинялись 3 рази;

- створення корупційних схем, у деяких випадках за попередньою змовою групи осіб за участю керівників державних підприємств щодо заволодіння державним майном шляхом створення штучної заборгованості державного підприємства перед третіми особами за різними видами правочинів, що виявлялись фіктивними, а в деяких випадках відбувалось стягнення заборгованості через суд та відкривалось виконавче провадження. Таким способом злочини вчинялись 4 рази.

Також із 2 кримінальних проваджень вбачається вчинення злочину шляхом заволодіння та розтратою майна державних підприємств:

а) створення корупційної схеми за попередньою змовою з приватною особою за участю керівника державного підприємства, використовуючи понад 20 підконтрольних підприємств з ознаками фіктивності, під виглядом укладання та виконання господарсько-правових договорів здійснили розкрадання коштів державного підприємства, які призначались для будівництва залізничного пасажирського сполучення м. Київ – Міжнародний аеропорт «Бориспіль»;

б) створення корупційної схеми за участю керівника державного підприємства, за настановою народного депутата та вказівкою голови правління державної акціонерної компанії було укладено 7 договорів поставки (закупівлі товарів за державні кошти) сільськогосподарського обладнання. Частина обладнання дійсно поставлялась на потреби підприємств-лізингоотримувачів, а частина – фіктивно, для надання начебто законності безтоварним операціям та незаконній розтраті бюджетних коштів. Надалі було виготовлено фіктивні фінансово-господарські документи щодо передачі сільськогосподарського обладнання у фінансовий лізинг від державної компанії до третьої особи. Однак фактично обладнання не передавалося, а сплачені за нього на рахунки продавця товару бюджетні кошти були перераховані на рахунки підконтрольних організаторам корупційної схеми підприємств.

Таким чином, з узагальнення та аналізу 24 обвинувальних актів, по яких були передані провадження до суду в період 2016–2018 років, видається, що частина злочинів вчиняється простим способом,

тобто шляхом безпосереднього вчинення дії з розтрати державного майна або незаконного заволодіння державним майном. Натомість, частина злочинів вчиняється складним способом у поєднанні з іншими, додатковими злочинами, які приховувалися, за допомогою певної послідовності специфічних дій, пов'язаних із підготовкою, попередньою змовою групою осіб, приховуванням, розкраданням та легалізацією (відмиванням) коштів, отриманих злочинним шляхом.

Висновки. Підбиваючи підсумок, необхідно зазначити, що у сучасному економічному розвитку та з появою в Україні нових правоохоронних органів, в нашому випадку НАБУ, вбачається тенденція до збільшення та покращення якості виявлення та подальшого досудового розслідування злочинів, вчинених за ст. 191, 209 Кримінального кодексу України окремими працівниками юридичних осіб публічного права, а саме керівниками суб'єктів великих підприємств, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 50%. При цьому в умовах сьогодення визначення та узагальнення основних способів вчинення злочинів за ст. 191, 209 КК України керівниками державних підприємств має досить велике значення, оскільки є потужною інформаційною базою, яка зможе дати багато відповідей та суттєво допомогти у розслідуванні злочинів, вчинених зазначеними вище суб'єктами, та здійснити необхідні заходи держави та правоохоронним органам для попередження їх вчинення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України. *База даних «Законодавство України»*. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI; зі змін. і доповн. *База даних «Законодавство України»* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Реєстр справ. *НАБУ*. 2018. URL: <https://nabu.gov.ua/reestr-sprav>.

REFERENCES

1. *Kryminal'nyy kodeks* 2001. Verkhovna Rada Ukrayiny [Criminal Code 2001. Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
2. *Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks* 2012. Verkhovna Rada Ukrayiny [Criminal Procedure Code 2012. Verkhovna Rada of Ukraine]. *Ofitsiyyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. *Reyestr sprav* 2018. Natsional'ne antykoruptsiyne byuro Ukrayiny [Register of cases 2018. National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Ofitsiyyny sayt Natsional'noho antykoruptsiynoho byuro Ukrayiny* [Official site of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. Retrieved from: <https://nabu.gov.ua/reestr-sprav> [in Ukrainian].

V. I. Zavydniak, H. P. Vlasova, L. V. Omelchuk. Schemes of commitment of crimes by individual employees of legal entities under public law

The article is devoted to the issue of ways of committing crimes by individual employees of legal entities of public law. A detailed, forensic analysis of the ways of committing crimes is conducted by the heads of large business entities, whose authorized capital of which the share of state property exceeds 50% and whose jurisdiction falls within the competence of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. The definition and disclosure of the content of such concepts as: “methods of committing crimes”, “appropriation”, “embezzlement”, “seizure”.

Key words: *method, subject, generalization, appropriation, embezzlement, capture.*

В. В. Кононова,

аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики,

Академія праці, соціальних відносин та туризму

e-mail: zavydnyakira@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-9585-4991

КРИМІНАЛІСТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ВИННИХ (ПІДОЗРЮВАНИХ) ТА НЕВИННИХ ОСІБ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ СЛУЖБОВОГО СТАНОВИЩА

У статті наведено криміналістичні рекомендації, які вказують слідчому (детективу) на найбільш оптимальний шлях розслідування протиправних дій, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень. Акцентовано на тому, що якість досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, прямо пропорційно буде залежати від розумових здібностей слідчого (детектива), його практичного досвіду та психологічних якостей, тому що саме ці показники впливають на можливість слідчого (детектива) швидко реагувати на зміну ситуацій та певних обставин у кримінальному провадженні, появу нової інформації щодо розслідуваної протиправної події та можливості правильно й ефективно використовувати криміналістичні рекомендації, які вказують на найбільш оптимальний шлях розслідування кримінального правопорушення такої категорії.

Ключові слова: *криміналістична рекомендація, слідчий (детектив), зловживання службовим становищем, перевищення службових повноважень, працівник правоохоронного органу, допит, слідчий експеримент.*

Постановка проблеми та її актуальність. Одна з особливостей протиправних дій, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень, полягає в тому, що факт вчинення таких протиправних дій зазвичай виявляється не одразу, а лише через певний період часу, позаяк суб'єкт таких кримінальних правопорушень, а саме працівник правоохоронних органів, знає специфіку слідчої та оперативної діяльності, а також орієнтується у формах та способах протидії виявленню та розслідуванню протиправних діянь. Така специфіка зумовлює необхідність оптимізації криміналістичних способів встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері, а сам процес розслідування протиправних дій, які вчиняються стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень, вимагає від слідчого (детектива) високої кваліфікації та організації роботи, у здійсненні якої велике значення має планування початкового етапу досудового розслідування та правильне використання криміналістичних рекомендацій, які вказують слідчому (детективу) на найбільш оптимальний шлях розслідування кримінального правопорушення такої категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері службової діяльності, розкриваються у працях таких учених: О.В. Бишевця, О.О. Дудорова, В.А. Журавля, Д.О. Калмикова, В.О. Навроцького, О.В. Пчеліної, Д.Б. Сергєєвої, М.І. Хавронюка, О.М. Храмцова, Р.М. Шехавцова та інших. Дослідження такої проблематики також неможливе без вивчення та аналізу процесуальних законодавчих актів.

Мета статті – окреслити криміналістичні рекомендації щодо розслідування протиправних дій працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб шляхом зловживання службовим становищем або шляхом перевищення службових повноважень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розслідуванням протиправних дій працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, які вчиняються з використанням службового становища, притаманні: специфічна процедура збирання та оцінки доказів; активна протидія розслідуванню; ускладнений процес притягнення винних працівників правоохоронних органів до кримінальної відповідальності. Зазначене зумовлює необхідність використання слідчими (детективами) криміналістичних рекомендацій щодо

особливостей розслідування та розкриття таких кримінальних правопорушень.

Р.Л. Степанюк зазначає, що криміналістична рекомендація є не тільки науково обґрунтованою, але й апробованою практикою порадою щодо вибору та застосування техніко-криміналістичних засобів, криміналістичних прийомів та методик збирання, дослідження, оцінки й використання доказів. Вважаємо, що така дефініція досить точно характеризує сутність криміналістичної методики розслідування, яка може вільно вибиратися слідчим (детективом) у відповідності до типових слідчих ситуацій кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності [1, с. 233].

Протиправні дії, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб з використанням службового становища, нами поділені на дві підгрупи, а саме:

– протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, які вчиняються шляхом зловживання службовим становищем;

– протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних та невинних осіб, які вчиняються шляхом перевищення службових повноважень.

Перша підгрупа, а саме протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, вчинені шляхом зловживання службовим становищем, об'єднує п'ять кримінальних правопорушень: 1) притягнення завідомо невинних осіб до кримінальної відповідальності; 2) сприяння ухиленню причетних до кримінального правопорушення осіб від досудового розслідування та судового розгляду; 3) затягування досудового розслідування; 4) зміна запобіжного заходу; 5) незаконне закриття кримінального провадження.

Вчиняючи протиправні дії такої підгрупи, працівник правоохоронного органу формально діє у рамках своїх службових повноважень, але внаслідок корисливих чи інших особистих інтересів свідомо вчиняє протиправні дії, тобто навмисно приймає незаконні процесуальні рішення або вчиняє інші дії, які суперечать цілям та завданням виконавчої влади, його службовим повноваженням та завдають шкоди правоохоронним інтересам.

Розслідування названих кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, вимагає від слідчого (детектива) встановлення механізму кримінального правопорушення та його центрального компоненту – способу незаконного та необґрунтованого використання службового

становища [2, с. 110]. Разом зі способом у повному обсязі мають бути встановлені суспільно небезпечні наслідки протиправного діяння у вигляді заподіяної «істотної шкоди» або «тяжких наслідків» як суттєвого порушення прав та законних інтересів фізичних осіб, включаючи прийняття рішень щодо притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності, ухилення причетних до кримінального правопорушення осіб від досудового розслідування та судового розгляду.

Для встановлення способу та суспільно небезпечних наслідків кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів шляхом зловживання службовим становищем, насамперед слідчому (детективу) необхідно отримати та дослідити документальні докази такої протиправної діяльності як на паперових, так і на електронних носіях. Задля цього вже на початковому етапі досудового розслідування тимчасовому вилученню підлягають: процесуальні документи та архівні процесуальні документи, які вказують або можуть вказувати на незаконність прийнятих рішень працівником правоохоронного органу; різноманітні записи підозрюваного працівника правоохоронного органу, які доволі часто можуть свідчити, по суті, про процес протиправного діяння в обстановці службових правовідносин. Одночасно з тимчасовим вилученням документів доцільно проводити допити потерпілих та свідків, а потім за дорученням слідчого (детектива, прокурора) призначити експертизи або проводити консультації з фахівцями з питань, які потребують спеціальних знань.

Більш детально розглянемо криміналістичні рекомендації щодо розслідування такої підгрупи кримінальних правопорушень на прикладі протиправних діянь, передбачених ст. 372 та ч. 5 ст. 27 КК України. Отже, у разі розслідування таких кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, як: притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності та сприяння ухиленню причетної особи до кримінального правопорушення від досудового розслідування та судового розгляду з метою визначення розміру шкоди, заподіяної потерпілому, та встановлення інших обставин протиправних дій, як правило, слідчий (детектив) має діяти за такою схемою:

а) отримати процесуальні рішення, прийняті працівником правоохоронного органу щодо притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), сприяння ухиленню причетної до кримінального правопорушення особи від досудового розслідування та судового розгляду – досягається шляхом запиту або тимчасового вилучення постанови слідчого або прокурора;

б) одержати шляхом витребування судові рішення або рішення вищих слідчих органів, які набрали законної сили і свідчать про невинуватість особи (у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 372 КК України), про обґрунтованість кримінального переслідування підозрюваного (у разі розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 27 КК України);

в) визначити логіку злочинця – працівника правоохоронного органу (точніше, алогізм його мислення) за його протиправними діями, а саме «виявлення, збирання та перевірка» уявних доказів у кримінальному провадженні, в результаті чого до кримінальної відповідальності було притягнуто невинну особу або незаконно звільнено від кримінальної відповідальності причетну до кримінального правопорушення особу. Окреслені обставини встановлюються шляхом ознайомлення з кримінальним провадженням, протоколами слідчих (розшукових) дій, насамперед допитів зазначених у провадженні свідків, експертів та інших осіб – учасників провадження, а загалом на підставі аналізу всіх зібраних даних у такому провадженні;

г) встановити можливі правові та матеріальні наслідки прийняття неправомірного рішення щодо притягнення завідомо невинної особи до кримінальної відповідальності, звільнення причетної до кримінального правопорушення особи від досудового розслідування та судового розгляду – шляхом допиту потерпілого, тимчасового вилучення та огляду документів, які підтверджують настання несприятливих правових та матеріальних наслідків для потерпілої особи.

Також обов'язковим у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень такої підгрупи є встановлення корисливої чи іншої особистої зацікавленості працівника правоохоронного органу, який вчинив протиправні дії шляхом зловживання службовим становищем. Так, у складах кримінальних правопорушень, передбачених ст. 372 та ч. 5 ст. 27 КК України, чітко простежується такий термін, як прийняття «завідомо» незаконних рішень суб'єктами зазначених кримінальних правопорушень. Окрім того, інші протиправні дії віднесені до такої підгрупи кримінальних правопорушень, а саме: затягування досудового розслідування, зміна запобіжного заходу, незаконне закриття кримінального провадження, також свідчать про навмисність протиправної дії, що цілком допускає поняття «завідомо». Тому, на нашу думку, «завідомо» прийняття незаконних рішень, виходячи зі змісту мотивації кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, може виходити лише з корисливих або інших особистих інтересів. Своєю чергою наявність корисливих або особистих інтересів встановлюється

шляхом проведення допитів учасників кримінального провадження (допити колег, керівника підрозділу або правоохоронного органу), а також шляхом проведення інших слідчих дій відповідно до наявної інформації.

Як бачимо, кримінальні провадження щодо працівників правоохоронних органів, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, відрізняються не тільки специфічним суб'єктом протиправних діянь, а і складністю отримання доказів. Така специфіка досліджуваних кримінальних правопорушень вимагає від слідчого (детектива) особливої уваги, спрямованої на ефективне конструювання вихідної слідчої ситуації.

Другою підгрупою протиправних діянь, які вчиняються працівниками правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб з використанням службового становища, є протиправні дії, які вчиняються шляхом перевищення службових повноважень.

Така підгрупа кримінальних правопорушень об'єднує найбільшу кількість кримінальних правопорушень, які вчиняються працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, відповідно до критерію абсолютної заборони вчинення тих дій, які перебувають поза рамками службових прав та обов'язків, тобто повноважень працівників правоохоронних органів. Зазначимо, що у кримінальних провадженнях такої підгрупи мотиви не відіграють кримінально-правового значення, але для їх належного виявлення та розслідування слідчому (детективу) слід враховувати корисливі або особисті інтереси винного працівника правоохоронного органу [3, с. 112].

Протиправні дії працівників правоохоронних органів стосовно винних (підозрюваних) та невинних осіб, вчинені шляхом перевищення службових повноважень, можуть проявлятися у таких формах, як: умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень; порушення недоторканості житла; примушування давати показання; завідомо незаконні дії щодо затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою тощо.

Акцентуємо увагу на тому, що для встановлення механізму вчинення кримінальних правопорушень, скоєних працівниками правоохоронних органів шляхом перевищення службових повноважень, слідчому (детективу) необхідно визначити характер та розмір шкоди, завданої правоохоронним інтересам фізичних осіб. Криміналістичні параметри заподіяної шкоди на початку досудового розслідування такої підгрупи кримінальних правопорушень встановлюються відповідно до: показів потерпілих осіб або їх представників, які оцінюються слідчим (детективом); документального підтвердження

заподіяної шкоди, надане потерпілою особою; індивідуального та порівняльного аналізу суспільно небезпечних наслідків, виходячи з матеріального та правового підходу до їх розумної інтерпретації. Відповідно, характер та розмір встановленої шкоди проєктується безпосередньо на особистість злочинця – працівника правоохоронного органу та динаміку механізму вчинення кримінального правопорушення, включаючи підготовку до протиправного діяння, безпосередньо спосіб вчинення та приховування слідів протиправних дій зокрема.

Якісне встановлення всіх ознак, які можуть вказувати на перевищення службових повноважень з боку працівника правоохоронного органу, залежить від слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення механізму вчинення та наслідків такого кримінального правопорушення. Задля цього слідчий (детектив) має провести допит потерпілої особи та допит основних свідків, яким також могла бути завдана шкода. В процесі допиту потерпілої особи слідчий (детектив) з'ясовує [4, с. 304]: а) які права та законні інтереси потерпілого були порушені; б) яка шкода була заподіяна; в) в чому конкретно полягали дії працівника правоохоронного органу; г) хто був присутній або знав про такі протиправні дії; г) яке насильство застосувалося; д) чи застосовувалася зброя або спеціальні засоби працівником правоохоронного органу; е) які дії були вчинені, що ображають особисту гідність потерпілого.

Доцільним також буде проведення перевірки показів потерпілих та основних свідків на місці вчинення протиправного діяння та проведення слідчих експериментів. Під час проведення слідчого експерименту потерпіла особа має детально розповісти та показати, за яких обставин їй було нанесено тілесні ушкодження, обмежено її конституційні права, заподіяно болісні й такі, що ображають її особисту гідність дії [5, с. 11].

Слідчий (детектив) шляхом запитів та обшуків проводить тимчасове вилучення документів, які стосуються розслідуваного кримінального правопорушення, до яких обов'язково мають входити розпорядження та накази про прийняття на службу та призначення на посаду підозрюваного працівника правоохоронного органу, його посадові інструкції, закони та інші нормативно-правові акти, які підтверджують наявність тих чи інших службових повноважень у підозрюваного працівника правоохоронного органу, журнал видачі зброї та боєприпасів, спецзасобів, документи бухгалтерського обліку та звітності, журнал єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, журнал обліку доставлених, відвідувачів

та запрошених, книгу розстановки нарядів, журнал реєстрації викликів швидкої медичної допомоги тощо. При цьому особливу увагу слід зосереджувати на встановленні фактів піддроблення записів у цих журналах, зокрема часу доставлення затриманого [4, с. 303]. Зрозуміло, що для встановлення обставин, які вимагають спеціальних знань, проводяться експертизи.

Подальший збір доказів та іншої необхідної інформації виходить із порівняльного аналізу сукупності повноважень підозрюваного працівника правоохоронного органу та особливостей способу вчинення протиправного діяння такої підгрупи. У цьому випадку може мати місце: 1) пряма заборона вчинення конкретних дій; 2) загальна вказівка на заборону певних дій працівника правоохоронного органу у їх розумному тлумаченні; 3) чітка процедура виконання службових повноважень, яка не дає права працівнику правоохоронного органу вчиняти самостійні дії або інші механізми правової регламентації.

Такий порівняльний аналіз зазвичай чітко вказує на те, що працівник правоохоронного органу формально діяв у рамках своїх службових повноважень, але по суті його дії не були викликані інтересами служби, а тому за своїм характером є незаконними.

Отже, метою слідчого (детектива) на початковому етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень такої підгрупи є встановлення ознак, які вказують на перевищення службових повноважень з боку співробітників правоохоронних органів, зокрема: факту надання протиправних наказів, розпоряджень, указівок, застосування зброї або спеціальних засобів; наявності у потерпілого тілесних ушкоджень, слідів катування, тортур, побиття; наявності документів, що підтверджують факт затримання певної особи, її доставлення до правоохоронного органу, перебування в камерах та інших місцях утримання; факту проникнення співробітника правоохоронного органу на територію приміщення або іншого володіння особи без її згоди тощо [4, с. 303].

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів у сфері службової діяльності, вирізняється складною та копіткою роботою слідчого (детектива) зі збирання та аналізу доказової інформації. Тому у процесі розслідування таких кримінальних правопорушень великого значення набувають чітка організація досудового розслідування та використання методичних рекомендацій щодо виявлення та розслідування обставин таких протиправних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк П.С., Антощук, А.О., Пясковський В.В., Самодін А.В. та ін. Тактика проведення слідчого експерименту під час досудового розслідування : методичні рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 70 с.
2. Боднар В.Є. Типові способи перевищення влади або службових повноважень працівниками Національної поліції України. *Scientific Journal of Public and Private Law*. 2019. Р. 107–113.
3. Дудоров О.О., Житний О.О., Задоя К.П., Калмиков Д.О., Луцик В.В., Навроцький В.О., Хавронюк М.І., Шехавцов Р.М. Корушійні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування : практичний посібник. Київ : Москаленко О.М., 2019. 464 с.
4. Степанюк Р.Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 475 с.
5. Храмов О.М. Насильницьке перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (порівняльний аналіз та проблеми вдосконалення законодавства). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2023. № 33. С. 107–118.

REFERENCES

1. Antonyuk, P.Ye., Antoshchuk, A.O., Pyaskovs'kyi, V.V., & Samodin, A.V. et al (2021). *Taktyka provedennya slidchoho eksperymentu pid chas dosudovoho rozsliduvannya* [Tactics of an investigative experiment during a pre-trial investigation]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, p. 70 [in Ukrainian].
2. Bodnar, V.Ye. (2019). *Typovi sposoby perevyshchennya vlady abo sluzhbovykh povnovazhen' pratsivnykamy Natsional'noyi politysiyi Ukrainy* [Typical ways of exceeding power or official authority by employees of the National police of Ukraine]. *Scientific Journal of Public and Private Law*, pp. 107–113 [in Ukrainian].
3. Dudorov, O.O., Zhytnyy, O.O., Zadoya, K.P., Kalmykov, D. O., Lutsyk, V.V., & Navrots'kyi, V.O. et al. (2019). *Koruptsiyni skhemy: yikh kryminal'no-pravova kvalifikatsiya i dosudove rozsliduvannya* [Corruption schemes: their criminal-legal qualification and pre-trial investigation]. Kyiv: Moskalenko O.M., p. 475 [in Ukrainian].
4. Stepanyuk, R.L. (2012). *Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannya zlochyv, vchynenykh u byudzhetniy sferi Ukrainy* [Theoretical principles of the methodology of investigation of crimes committed in the budget sphere of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kharkiv, p. 475 [in Ukrainian].
5. Khrantsov, O.M. (2023). *Nasyl'nyts'ke perevyshchennya vlady abo sluzhbovykh povnovazhen' pratsivnykom pravookhoronnoho orhanu (porivnyal'nyy analiz ta problemy vdoskonalennya zakonodavstva)* [Violent abuse of power or official authority by a law enforcement officer (comparative analysis and problems of improving legislation)]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Pravo»*, 33, pp. 107–118 [in Ukrainian].

V. V. Kononova. Criminalistics recommendations for investigating illegal actions performed by law enforcement workers against suspects and innocent people using their official position

The article provides criminalistics recommendations that point the investigator (detective) to the most optimal way to investigate illegal actions committed by law enforcement officers against guilty (suspects) and innocent persons through abuse of official position or by exceeding official authority. Attention is focused on the fact that the quality of the pre-trial investigation of criminal offenses committed by law enforcement officers in the field of official activity will directly depend on the mental abilities of the investigator (detective), his practical experience and psychological qualities, because it is these indicators that influence the ability of the investigator (detective) to quickly respond to changing situations and certain circumstances in criminal proceedings, the emergence of new information about the illegal event being investigated and the ability to correctly and effectively use criminalistics recommendations that indicate the most the optimal way to investigate a criminal offense in this category.

Key words: *criminalistics recommendation, investigator (detective), abuse of power, abuse of power, law enforcement officer, interrogation, investigative experiment.*

УДК 343.102

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.25-35>

М. Й. Кулик,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
Національна академія внутрішніх справ
e-mail: coolss777@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1373-6749

Ю. І. Кравець,

аспірант кафедри кримінального процесу,
Національна академія внутрішніх справ
e-mail: yulian81177@ukr.net

ORCID ID: 0009-0002-8203-1101

ПОМИЛКИ СЛІДЧОГО ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ, ПРИЙНЯТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Метою статті є дослідження та аналіз питання щодо помилок слідчого під час здійснення досудового розслідування. Для кримінального процесу й криміналістики слідчі помилки викликають інтерес з точки зору їх диференціації та розробки засобів виявлення, виправлення та попередження їх вчинення у майбутньому. Основним завданням є дослідити помилки слідчого під час досудового розслідування кримінальних правопорушень та запропонувати способи їх виправлення. З'ясовані помилки слідчого під час реалізації процесуальних рішень на досудовому розслідуванні, надані типові помилки під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Розглянуто співвідношення процесуальних і тактичних помилок слідчого, що виявляють під час розслідування кримінальних правопорушень.

Практична цінність роботи полягає в наданні рекомендацій щодо недопущення помилок під час реалізації процесуальних рішень на досудовому розслідуванні, виправленні помилок під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. Емпіричні результати, зокрема вивчення матеріалів слідчої практики та спеціальної літератури, дозволили надати визначення, ознаки слідчих помилок, здійснити класифікацію та запропонувати способи їх виправлення.

Ключові слова: слідчий, помилки, процесуальне рішення, кримінальне провадження, досудове розслідування.

Постановка проблеми та її актуальність. Всебічне дослідження слідчих помилок, а також засобів їх попередження та усунення є досить актуальним з огляду на потребу визначення способів їх виправлення. Будь-яка помилка під час здійснення кримінального провадження протиправна і неприпустима. Тож мета дослідження полягає у визначенні теоретичних основ та розробці практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення практики кримінальних проваджень слідчого, виявлення та усунення помилок в його діяльності. Як правильно зазначають Л.Д. Удалова та О.Ю. Хабло, під час помилки діяльність правозастосувачів перешкоджає досягненню завдань кримінального судочинства [20, с. 86].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку доктринальних аспектів та проблем помилок в кримінальному провадженні зробили вчені-правники, зокрема: Ю.П. Аленін, Ю.В. Баулін, Т.В. Варфоломеєва, Г.П. Власова, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевський, В.Г. Гончаренко, К.Ф. Гуценко, О.П. Кучинська, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Г.М. Омеляненко,

В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, Ж.В. Удовенко, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші науковці. Проте більшість наявних робіт присвячено помилкам, а дослідження шляхів виявлення та усунення слідчих помилок розроблені фрагментарно.

Метою статті є дослідження та аналіз питання щодо помилок слідчого під час здійснення досудового розслідування.

Методологія. Дослідження побудовано на анкетуванні науковців та практичних працівників органів досудового розслідування. Методологія дослідження ґрунтується на системі загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання його достовірних результатів. Зокрема, діалектичний метод буде використано під час формулювання пропозицій і рекомендацій, спрямованих на усунення помилок слідчого; логіко-юридичний – для тлумачення правових норм і категорій; догматичний – з метою удосконалення понятійно-категоріального апарату дослідження тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотепер наукою не вироблене єдине поняття слідчих помилок. Можна лише говорити про низку

елементів, до яких належать будь-які неправильні дії слідчого чи їх ненавмисність, настання негативних наслідків тощо.

Немає єдності поглядів на поняття слідчих помилок між проанкетованими нами науковцями та практичними працівниками органів досудового розслідування. Якщо слідчі до основних елементів слідчих помилок відносять неправильну кваліфікацію, помилки в оцінці доказів, ненавмисне порушення кримінального процесуального закону, помилки під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, то науковці на перше місце ставлять помилки в оцінці доказів, а вже потім – неправильну кваліфікацію, помилки під час проведення слідчих (розшукових) дій, помилки під час висунення та перевірки слідчих версій. Вважаємо, що проблема розбіжностей у поглядах між науковцями та практичними працівниками органів досудового розслідування щодо поняття слідчих помилок може бути вирішена шляхом проведення спільних наукових досліджень між ними з метою обговорення питань, пов'язаних зі слідчими помилками. Такий підхід допоможе зрозуміти, які проблеми існують у практичній діяльності та які рішення можна запровадити для їх вирішення. Крім цього, важливо підтримувати взаємодію між науковцями та практичними працівниками органів досудового розслідування з метою обміну набутими ними знаннями та досвідом. Це може допомогти вирішити проблеми, які можуть виникнути під час досудового розслідування та запобігти помилкам, що донині мають місце.

Вивчення матеріалів слідчої практики та спеціальної літератури дозволяє виділити наступні ознаки слідчих помилок:

- галузь їхнього здійснення – слідча діяльність;
- суб'єкт помилкових суджень – слідчий;
- помилки є результатом сумлінної омані;
- як правило, вони є наслідком активної діяльності слідчого;
- з об'єктивної сторони помилки виявляються у вигляді недотримання слідчим рекомендацій щодо провадження досудового розслідування;
- помилки у застосуванні кримінального чи кримінально-процесуального законодавства;
- для них характерна наявність негативних наслідків або погрози їхнього настання для розслідування кримінальних правопорушень;
- їх констатація або юридичне визнання стосується компетенції вищих посадових осіб (керівника органу досудового розслідування, прокурора, судді, суду). Виявити ж її, окрім зазначених суб'єктів, може й сам суб'єкт помилки (слідчий);
- для помилок характерна типовість, наявність певних закономірностей у їхньому існуванні, що пояснюють їх причину та динаміку;

– між різними помилками існує тісний взаємозв'язок [14, с. 64–68].

Слідчою помилкою І.І. Когутич вважає неусвідомлено неправильні дії або бездіяльність слідчого, направлені у відповідності з його суб'єктивним поглядом на успішне досягнення завдань кримінального судочинства і, як правило, відображені в прийнятті підсумкового або проміжного процесуального рішення, незаконність і необґрунтованість якого відображені судом у відповідному акті реагування [11, с. 124].

Слідчою помилкою П.М. Маланчук та О.В. Маслак пропонують визначати неправильну дію (або бездіяльність) слідчого у ході застосування кримінального чи кримінально-процесуального закону, яка є результатом його добросовісної омані й, як правило, призводить до прийняття неправильного процесуального рішення, констатація необґрунтованості та незаконності якого здійснюється переважно вищими посадовими особами в особі начальника слідчого відділу, прокурора та інших у відповідному процесуальному документі [14, с. 68].

Грунтуючись на вказаних ознаках, що характеризують слідчі помилки та їх визначеннях, своєю чергою вважаємо, що до них належать неправильні дії або рішення, недоліки чи бездіяльність, що допускають слідчі під час досудового слідства при застосуванні законодавства, відхід або невипробуване використання рекомендацій щодо провадження досудового розслідування, що привели або могли привести до негативних наслідків під впливом невірного сприйняття фактичних та юридичних обставин досліджуваних подій.

Слідчі помилки доцільно відповідно диференціювати на дві групи:

- за змістом (внутрішньою стороною) помилки: *гносеологічні* (помилки під час пізнання об'єктів, відносин між ними, оцінки результатів змістовного пізнання: відсутність логічного зв'язку між аргументом і тезою, помилки в оцінці доказів, оцінці висновку експертів тощо); *діяльнісні* (помилковий вибір процесуальних дій з наявних варіантів, їх здійснення без попередньої підготовки, помилки внаслідок незнання рекомендованої методики провадження дії, помилки у виборі засобів дії тощо);
- за формою прояву (зовнішньою стороною) помилки в застосуванні: матеріального законодавства (неправильне застосування норм КК, ЦК, КУпАП України); процесуального законодавства (неправильне застосування норм КПК України); неповний або повністю неправильний вибір рекомендацій щодо проведення окремих процесуальних дій чи всього досудового розслідування.

Інші розподіли помилок (на істотні і несуттєві, обвинувальні і виправдувальні, залежно від

стадій кримінального провадження тощо) виходять із зазначеної нами класифікації і слугують для її більшої деталізації.

У наукових джерелах значна кількість досліджень присвячена слідчим помилкам та їх класифікаціям. Відмінності між їх підходами дозволили виділити помилки різних видів і рівнів. Для прикладу, аналізуючи класифікацію слідчих помилок залежно від мотивації дій чи бездіяльності, О.В. Омельченко відносить до них помилки слідчого, допущені навмисно в силу ігнорування вимог закону, які оцінюються ним як незначні і несуттєві для розслідування і не перешкоджають досягненню завдань кримінального судочинства [16, с. 139]. Проте умисне порушення закону, на наш погляд, не може бути визнано помилкою. Виявлення та оцінка допущеного порушення передбачають відповідальність слідчого, яку визначають залежно від його вини й наслідків, що настали.

Вважаємо, що процесуальна помилка може мати місце в розслідуванні у випадках, коли на підставі одержаної інформації про кримінальне правопорушення у слідчого сформоване внутрішнє переконання, що стало підґрунтям прийняття процесуального рішення (для прикладу, проведення обшуку, пред'явлення для впізнання чи іншої слідчої (розшукової) дії). Помилки, що виникають, мають об'єктивні причини. Такі випадки можливі під час розслідування за відсутності на момент прийняття процесуального рішення інформації про злочин і особу злочинця. Умислу на порушення КПК України під час прийняття процесуального рішення в таких випадках немає, в наявності лише сумнівна омана. Відповідність чи невідповідність рішення вимогам закону визначені не лише приписами статей, що передбачають порядок провадження розслідування, але й достовірними даними, що є в розпорядженні слідчого на момент прийняття ним проміжного чи підсумкового процесуального рішення.

Становить інтерес розгляд співвідношення процесуальних і тактичних помилок слідчого, що виявляють під час розслідування злочинів. В основі процесу розслідування можуть бути названі дві складові: процесуальна і тактична. Процесуальне рішення слідчого може бути тактичним, коли його прийняття обґрунтовують тактичною доцільністю, і допустити при цьому процесуальну помилку. Водночас прийняте з дотриманням КПК України рішення може бути тактичною помилкою, якщо його прийняття не узгоджується з процесом доказування (для прикладу, передчасне затримання підозрюваного без нагальної на те потреби). Під час розслідування злочинів більшості тактичних рішень слідчого не надають процесуальну форму,

що обумовлено специфікою слідчої діяльності. Помилки, що виникають під час їх прийняття, не відображають в процесуальних документах, однак вони реально існують, і причини їх знаходяться як у діяльності, що передує підготовці тактичного рішення, так і в його безпосередній практичній реалізації.

Для правильного розуміння напряму даного дослідження необхідно зупинитися на таких поняттях, як «тактична помилка» і «помилка під час прийняття тактичного рішення», і показати їх схожість і відмінність, співвідношення між собою. Ці поняття пов'язані між собою як загальне і окреме. Тактична помилка – це прийняття рішення за обраною тактичною лінією, яке не призвело до очікуваних результатів. Установлення названої помилки відбувається після реалізації прийнятого рішення. Прикладом може бути рішення про обрання неправильної тактики слідчої (розшукової) дії або порядку проведення їхнього комплексу. Натомість помилка під час прийняття тактичного рішення – це прорахунки, допущені безпосередньо під час прийняття рішення. Під таке поняття підпадають помилки, виявлені слідчим, процесуальним керівником або іншою особою до практичної реалізації прийнятого рішення. Такі помилки призводять до помилковості рішення в цілому, тобто до тактичної помилки, якщо рішення буде виконано [1, с. 66].

Отже, можна зробити висновок, що помилка, яка виникає під час розслідування у зв'язку з неправильним тактичним рішенням, обумовлена помилками під час його прийняття. Вибору правильного рішення сприяють властиві слідчому особистісні якості, його внутрішні ресурси, психічні процеси. Це дозволяє зробити висновок про те, що діяльність слідчого передбачає формування в особи свого бачення прийнятого рішення, а помилки тягнуть за собою помилковий аналіз зібраних доказів, невірні висновки, що призводить до неправильного вирішення розумової задачі.

Формування тактичного рішення здійснюють в три етапи: а) підготовчий; б) прийняття рішення; в) практична реалізація.

Перша група помилок виникає на підготовчому етапі прийняття тактичного рішення, до яких можна віднести: 1) помилки в аналізі слідчої ситуації, в якій приймають рішення; 2) помилки у визначенні розв'язуваної задачі; 3) помилки у формулюванні мети рішення.

Друга група помилок виникає на етапі прийняття тактичного рішення, до яких можна віднести: 1) помилки у визначенні можливих варіантів рішень та їх аналізі; 2) помилки у визначенні оптимального варіанта рішення і в його оцінці; 3) помилки у формулюванні рішення як моделі.

Третя група помилок виникає на етапі практичної реалізації сформованої теоретичної моделі тактичного рішення, до яких можна віднести: 1) помилки у виборі моменту і термінів виконання; 2) помилки в послідовності (етапах) виконання; 3) помилки у виборі виконавців рішення; 4) помилки під час здійснення рішення як дії. Наведена класифікація помилок розкриває основні напрями виникнення помилок слідчого під час прийняття та практичної реалізації тактичних рішень, що має значення для вдосконалення слідчої та судової діяльності [1, с. 67].

Щодо помилок слідчого під час реалізації процесуальних рішень на досудовому розслідуванні, до типових помилок під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій можна віднести:

1. *Затримання та обшук особи*: поширеною є практика, коли слідчі, посилаючись на статтю 40 КПК України, дають оперативним підрозділам доручення затримати особу та доставити її для участі в проведенні слідчих (розшукових) дій. Це є незаконним в силу низки причин: по-перше, затримати особу через певний час після вчинення злочину можна виключно на підставі ухвали суду про дозвіл на затримання. Жодного іншого механізму КПК України не передбачає; по-друге, відповідно до статті 40 КПК України слідчому надано право доручати відповідним оперативним підрозділам проведення виключно слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Натомість затримання є процесуальною дією. Отже, своїми діями слідчі вчиняють кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтею 371 КК України (завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою). Доволі часто працівники патрульної поліції під час затримання особи посилаються на частину 2 статті 207 КПК України, яка не має жодного до них відношення. Зазначена стаття дає право затримувати правопорушників цивільним особам, які після затримання мають доставити затриманого до уповноваженої службової особи або негайно повідомити її про затримання правопорушника та його місцезнаходження. Якщо ж затримання здійснюють уповноважені службові особи, вони мають діяти відповідно до іншої процедури, передбаченої статтею 208 КПК України, що відчутно відрізняється від законного затримання, передбаченого статтею 207 цього Кодексу.

У випадку затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення час її затримання починає обліковуватися відразу з моменту фактичного затримання. Однак у випадку затримання підозрюваного цивільними особами відповідно до статті 207 КПК України час його затримання

починає обліковуватися з моменту прибуття правоохоронців або ж його доставлення до відділку поліції. Отже, під час затримання саме патрульний поліцейський має зафіксувати час, місце затримання та спосіб вчинення злочину, а слідчий надалі дає належну кваліфікацію цим діям і вносить відповідну інформацію до ЄРДР. Проте в переважній більшості випадків протокол затримання продовжують складати слідчі. Така ситуація призводить до низки негативних наслідків, зокрема, час тримання особи з моменту її затримання патрульним поліцейським до прибуття слідчо-оперативної групи або ж доставлення до відділу поліції жодним чином не обліковують, а тривати він може кілька годин. Відповідно, це призводить до неправильного обрахунку інших процесуальних строків, які мали б рахуватися з моменту фактичного затримання особи, порушення права затриманої особи на захист.

Під час затримання уповноважена службова особа проводить огляд затриманого. Утім, поверхнева перевірка та огляд належать до превентивних поліцейських заходів, а порядок їх проведення визначено статтею 34 Закону України «Про Національну поліцію». Обшук особи є слідчою (розшуковою) дією, підстави та порядок проведення якої чітко окреслені в КПК України. Але у своїй практичній діяльності органи досудового розслідування допускають чимало порушень під час проведення поверхневого огляду чи особистого обшуку. Передусім це проведення обшуку особи до внесення відомостей до ЄРДР без складання відповідного протоколу. Навіть у випадку, коли складають протокол обшуку, у ньому найчастіше не обґрунтовано підстави для проведення такої дії, не описано послідовність проведених дій, відеофіксація здійснюється з перервами, що прямо заборонено КПК України. Якщо протокол затримання не було складено, а особу відпустили з приміщення правоохоронного органу, куди її доставили, офіційно вважається, що затримання не відбувалося [7].

Слідчий має права затримувати особу лише на підставі, передбаченій законом; не порушувати права осіб, зокрема право на приватне життя, право на недоторканість особистого майна та право на захист тощо, повинен діяти неупереджено, незалежно, своєчасно та в повному обсязі повідомляти затриманій особі про її права: на захист, право на адвоката та право на медичну допомогу й можливі наслідки, які можуть статися в разі порушення чинного законодавства.

2. *Огляд місця події*. Проаналізувавши висловлені в юридичній літературі позиції, К.О. Чаплинський до основних недоліків проведення цієї слідчої (розшукової) дії відносить відсутність контролю над організацією охорони місця події, незастосування

заходів щодо видалення з місця події сторонніх осіб, неточне визначення меж місця події, не повна фіксація обстановки місця події, неправильне вилучення слідів, недоліки під час фіксації результатів огляду (неправильний опис слідів, виявлених документів і предметів; помилки при складанні фототаблиць, схем, планів тощо) [22, с. 77].

Щоб не допускати помилок, слідчий повинен фіксувати докази, бути уважним до деталей, уникати пошкодження або знищення слідів, оскільки це необхідно для збереження доказів та їх подальшого використання у судовому процесі. Якщо докази пошкоджені або знищені, то це може призвести до того, що вони не будуть прийняті в суді. Фіксуючи докази, слідчий збирає інформацію про злочин, встановлює його важливі факти й обставини та винуватих осіб. Саме на зібраних доказах ґрунтуються винесення обвинувального вироку або прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Уважне стеження за деталями і уникнення пошкодження або знищення слідів також допомагає уникнути помилок та недоліків у розслідуванні. Якщо деякі докази не будуть правильно зафіксовані, це може призвести до того, що вони будуть використані стороною захисту як такі, що виправдовують особу. Отже, фіксація доказів та уникнення пошкодження або знищення слідів є важливими аспектами розслідування, необхідними для забезпечення справедливості під час досудового розслідування та наступного судового розгляду.

3. *Допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб:* неповне з'ясування обставин події кримінального правопорушення; неправильне формулювання питань; невстановлення психологічного контакту; невиправдане звуження кола свідків; поверхневе, без належної конкретизації дослідження обставин кримінального провадження; невраховування особистості учасників слідчої (розшукової) дії; відсутність детального пророблення лінії поведінки; помилки під час здійснення контролю над поведінкою учасників одночасного допиту [18, с. 236]. З огляду на зазначене слідчий повинен готуватися до допиту, скласти план майбутнього спілкування, правильно формулювати запитання, уникати агресії, не перебувати допитуваних осіб, створювати сприятливу та довірчу атмосферу, бути відкритим, мати високу професійну кваліфікацію, використовувати всі доступні засоби та методи збирання інформації та, головне, дотримуватися засади законності.

4. *Пред'явлення для впізнання:* відсутність належної організації слідчої (розшукової) дії; непроведення заходів, спрямованих на актуалізацію пам'яті особи, яка впізнає, якщо пройшов значний період

часу від сприйняття до впізнання; пред'явлення особі, яка вже раніше сприймала відповідний об'єкт, що підлягає впізнанню, як учасник інших слідчих (розшукових) дій; неуточнення фізичних можливостей осіб, які впізнають; під час проведення впізнання за фотографіями не врахування можливості того, що на фотографії людина не завжди схожа сама на себе; використання старих фотокарток, наявність різних відмінностей у зовнішності та одягу особи, яка підлягає впізнанню, і статистами тощо [19].

Для уникнення цих помилок слідчий зобов'язаний:

– підбирати відповідне приміщення для проведення пред'явлення для впізнання – якщо приміщення недостатньо освітлене або занадто тісне, це може негативно вплинути на сприйняття особою об'єктів та знизити точність результатів;

– виключити вплив зовнішніх факторів – якщо слідчий допустить наявність на місці проведення пред'явлення для впізнання інших осіб, що можуть впливати на сприйняття особою, це також може призвести до негативних наслідків;

– не використовувати знайомі обличчя, раніше сприйняті об'єкти;

– враховувати часовий фактор – якщо пред'явлення для впізнання проводити після довгого проміжку після вчиненого злочину, це може призвести до погіршення точності результатів;

– здійснювати чіткий і достатній опис – якщо свідок не надав досить детального опису особи, це може призвести до помилкового висновку щодо її ідентифікації чи встановлення групової належності.

5. *Призначення та проведення експертиз:* у постанові про призначення експертизи вказуються обставини вчинення кримінального правопорушення в стислому вигляді, що не дає можливості експертові змодельовати обстановку його вчинення та механізм утворення слідів; під час направлення на експертизу речових доказів не перераховують, які саме докази направляють на дослідження; іноді на експертизу надходять предмети в ушкодженій упаковці, без копії протоколу огляду, у зв'язку з чим в описовій частині висновку експерти відображають характер ушкодження упаковки, дають опис предмета, що не збігається з описом в протоколі огляду; неправильно формулюють або не ставлять усі можливі питання; призначають експертизи не в доцільній послідовності, у результаті чого втрачаються властивості речових доказів або самі речові докази, необхідні для провадження інших експертиз [15].

З огляду на зазначене слідчий повинен перевірити кваліфікацію та досвід експерта, перш ніж призначити йому проведення експертизи; правильно формулювати запитання, а за необхідності – завчасно проконсультуватися з експертом, уникати будь-якого впливу на експерта, щоб забезпечити

незалежність результатів експертизи; розуміти результати експертизи та враховувати їх у своїх рішеннях тощо.

6. *Освідування* проводять з порушенням процесуального порядку його проведення, зокрема за відсутності постанови прокурора, неправильного розуміння підстав проведення освідування, що приводить до підміни даної дії оглядом місця події, зокрема, під час фіксації змивів з рук; приниження честі й гідності особи, порушення права на захист, недостатньої детальної фіксації зовнішніх ознак, травм, слідів, розмірів [12, с. 184–192].

Для недопущення цих помилок слідчий зобов'язаний:

- здійснювати підготовку до проведення освідування, включаючи знання професійних методик, правил та протоколів;

- проводити цю слідчу (розшукову) дію лише на підставі постанови, яку наразі уповноважені винести дізнавач, слідчий, прокурор;

- повинен детально фіксувати зовнішні ознаки тіла, такі як травми, сліди, розміри і інші важливі докази, за необхідності – із застосуванням фотографування, вимірювання та опису деталей;

- залишатись об'єктивним і неупередженим під час огляду тіла особи, уникати будь-яких особистих оцінок або припущень і фіксувати лише факти;

- дбати про збереження цілісності доказів під час збирання і упакування зразків, слідів, зокрема, зразків ДНК, чітко записувати, які зразки були взяті, де були знайдені і як вони були упаковані.

Щодо типових помилок під час проведення *негласних слідчих (розшукових) дій*, вони охоплюють такі групи.

1. Помилки щодо фіксування негласних слідчих (розшукових) дій у протоколі:

- *нездійснення фіксації проведення негласних слідчих (розшукових) дій*. Згідно з частиною 1 статті 252 КПК України, така фіксація має відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченого КПК України, тобто на негласні слідчі (розшукові) дії поширюється також положення глави 5 КПК України «Фіксування кримінального провадження. Процесуальні рішення». Для прикладу, під час проведення контролю за вчиненням злочину старшим оперуповноваженим був складений протокол про результати негласної слідчої (розшукової) дії, в якому не було системно відображено всього перебігу її проведення, а зафіксовані лише її результати. Суд визнав такий протокол недопустимим доказом, зазначивши, що в протоколі не наведені такі відомості: дата та час, коли особа, яка залучена до конфіденційного співробітництва, прибула в приміщення відповідного оперативного підрозділу для участі в НСРД (контроль за вчиненням

злочину); хто конкретно з оперативних працівників чи залучених спеціалістів встановлював на цю особу спеціальне аудіо-, відеоспостереженне обладнання; яке конкретно обладнання для аудіо- та відеоспостереження було встановлено на цю особу (не зазначають назву й технічні характеристики цього обладнання); час, коли ця особа вийшла з приміщення оперативного підрозділу, та маршрут її пересування для зустрічі з особою, щодо якої проводиться НСРД (контроль за вчиненням злочину); не зазначено маршрут повернення цієї особи після проведення НСРД (контроль за вчиненням злочину) до оперативного підрозділу; не названо співробітника оперативного підрозділу, який безпосередньо знімав обладнання для відеоспостереження з особи, залученої до конфіденційного співробітництва; не зазначено присутніх при цих діях осіб [2]. Перевірити достовірність зробленого відеозапису під час проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій можна лише за допомогою відповідної експертизи, призначення та проведення якої можливе лише за наявності конкретних технічних засобів, які використовувалися під час проведення аудіо- та відеофіксування процесуальної дії. Встановити ж, якими саме технічними засобами здійснювалося відеоспостереження без відображення цих даних у матеріалах кримінального провадження неможливо, що ставить отримані таким чином докази під сумнів [9].

- *неправильне зазначення часу та прізвища посадової особи, яка проводила НСРД*. Згідно з частиною 1 статті 106 КПК України, протокол під час досудового розслідування складають слідчі або прокурори, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. Протокол про хід і результати НСРД, враховуючи особливості вказаної процесуальної дії, не може бути складений під час її проведення, тому його складають відразу після її закінчення. Тим більше важливим моментом під час складення протоколу має бути зазначення саме тієї посадової особи правоохоронних органів, яка провела НСРД.

2. Порушення процедури передачі інформації, отриманої внаслідок проведення НСРД. Законодавством передбачено, що інформація, отримана внаслідок проведення НСРД, може бути передана від одного структурного підрозділу до іншого виключно за постановою прокурора. Проте в практичній діяльності ця процедура відбувається через оформлення протоколу, не передбаченого КПК України.

3. Зняття інформації з електронних інформаційних систем без звернення до слідчого судді. Досить часто в практичній діяльності виникають ситуації, коли слідчий або прокурор, вилучивши під час обшуку мобільний телефон чи комп'ютер особи,

порушують вимоги процесуального законодавства, зокрема, частину 1 статті 258 та частину 1 статті 264 КПК України, не звертаючись при цьому до слідчого судді за дозволом на зняття інформації з електронних інформаційних систем, проводять огляд цих пристроїв, складають протокол огляду і використовують отриману таким чином інформацію як доказ у кримінальному провадженні [21, с. 298–300].

Крім цього, зняття інформації з електронних інформаційних систем належить до різновиду негласних слідчих (розшукових) дій і має оформлюватися протоколом про хід та результати в разі, якщо таке зняття відбувається без відома власника електронної інформаційної системи. Тобто у цій ситуації отримана таким чином інформація не може бути визнана допустимим доказом у кримінальному провадженні. Відповідно до частини 1 статті 84 КПК України, фактичні дані, отримані не в порядку, передбаченому КПК України, доказами в кримінальному провадженні бути не можуть [8].

Досліджуючи проблеми помилок на досудовому слідстві, науковці визначили, що тактичною помилкою у слідчій діяльності є негативний результат неусвідомленого неправильного вибору та/або застосування слідчим тактико-криміналістичних засобів у певній слідчій ситуації, що призводить до втрати можливості виявлення й використання в подальшому криміналістично значущої (доказової, орієнтуючої) інформації [10, с. 27].

Щодо різновидів тактичних помилок, то їхня класифікація має таку структуру:

1) залежно від сфери приналежності причин, що їх викликали (помилки, викликані пізнавальними (розумовими) діями слідчого, пов'язані з аналізом, оцінкою інформації, висуненням версій, плануванням розслідування, прийняттям тактичних рішень, та помилки, викликані фактичними діями (бездіяльністю) під час реалізації спланованих дій, рішень, перевірки версій);

2) залежно від виду процесуальної дії (тактичні помилки під час огляду місця події, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, призначення експертизи тощо);

3) залежно від етапу проведення процесуальної дії (тактичні помилки під час підготовки, проведення, фіксації, оцінюванні результатів);

4) залежно від виду застосованих тактико-криміналістичних засобів (тактичні помилки, пов'язані з використанням тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, з прийняттям і реалізацією тактичних рішень);

5) залежно від психічного ставлення слідчого до негативних наслідків, які можуть настати в результаті його діяльності (тактичні помилки з причин тактичної необізнаності; тактичні помилки з причин

тактичної недбалості; тактичні помилки в ситуації усвідомленого тактичного ризику);

6) за характером (значенням для процесу розслідування) негативного результату (суттєві тактичні помилки (допущені під час проведення одних процесуальних дій, які не можуть бути виправлені за рахунок проведення інших процесуальних дій (використання інших джерел доказів) або їх повторного проведення); несуттєві тактичні помилки (допущені під час проведення одних процесуальних дій, які можуть бути виправлені шляхом проведення інших процесуальних дій або їх повторного проведення));

7) за видом (проявом) негативного результату (втрата доказової інформації або джерела її виявлення (отримання); втрата тактичної цінності інформації (наприклад, зниження або втрата дієвості психологічного впливу, що мають речові докази); погіршення слідчої ситуації (упущення сприятливого моменту розвитку слідчої ситуації, перехід безконфліктної у бік конфліктної, створення ситуації тактичного ризику)). Втрата доказів або їх процесуальних джерел через допущені раніше помилки може відбуватися на різних стадіях кримінального процесу. Отже, виникає закономірне питання про те, які саме види тактичних та пов'язаних з ними процесуальних порушень можуть призвести до недовпустимості зібраних доказів [9, с. 326–327].

У теорії кримінального процесу виділяють низку вимог щодо оцінювання процедури отримання доказів, серед яких слід назвати законність джерела; законність способу отримання; процесуальне оформлення ходу й результатів проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; належного суб'єкта, що має право проводити процесуальні дії з отримання доказів [13, с. 229–231]. На наш погляд, це пов'язано з надмірним ризиком, що охоплює занадто високий рівень ризикування в зусиллях, що може призвести до негативних наслідків, або навпаки, недостатнім ризиком, коли слідчий занадто обережний і не ризикує, коли це може бути необхідним; невірне визначення пріоритетів: неправильний вибір того, що є найбільш важливим у певній ситуації; недостатня організація щодо розподілу часу та ресурсів; невірне сприйняття інформації, що призводить до недостатнього або неправильного збирання, оброблення та аналізу інформації; недостатня комунікація і, як наслідок, неправильні рішення або нерозуміння; недостатня підготовка, брак знань або практичного досвіду.

Як правильно зазначає О.М. Домашенко, такі помилки завжди є результатом (наслідком) неправильного судження, ненавмисно-неправильної дії (бездіяльності). Саме ця ознака, що вказує на її

суб'єктивну складову частину, дає змогу відмежувати реальну помилку від злочинів проти правосуддя чи інших упущень слідчого, адже якщо позначати терміном «помилка» всі наслідки дій слідчого, що призвели до шкоди, тобто будь-який негативний результат, то, природно, з'ясування причин подібних упущень втрачає свій сенс, адже нівелюється сам характер імпульсу, в результаті якого сталася ця шкідлива дія. Безумовно, оцінка конкретного доказу з підстав допустимості або недопустимості надається у кожній справі окремо, а в зазначених випадках відбувається шляхом аналізу змісту фактичних даних та порівняння їх з іншими доказами, які підтверджують або спростовують доказ, який перевіряється [9, с. 327].

Водночас усі нормативні приписи, що стосуються підстав і порядку визнання доказів недопустимими, розраховані виключно на одного суб'єкта, а саме – суд (яким, виходячи із змісту глави 3 КПК України, є суддя) [17, с. 12].

Для аналізу вказаних недоліків слід звернутися до матеріалів судової практики, в яких є зазначені порушення. Одним із поширених недоліків, яких припускають слідчі під час проведення слідчої (розшукової) дії, є порушення рекомендацій щодо застосування аудіо- та відеозапису, особливо тоді, коли такі засоби фіксації є обов'язковими, зокрема під час обшуку житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані під час відеозапису, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як джерело доказів у кримінальному провадженні. Адже, відповідно до вимог закону, аудіо- та відеозапис має відбуватися протягом усієї слідчої (розшукової) дії та в повному обсязі фіксувати основні моменти, її хід і результати. Зазначені законодавцем вимоги прийняті для забезпечення прав осіб під час проведення обшуку, а також для фіксації достовірної інформації про докази, отримані під час проведення обшуку, та його об'єктивності. Однак законодавча невизначеність моменту початку відеофіксації може привести до неоднозначних результатів та вплинути на допустимість отриманих доказів. Як показує практика, слідчі починають проведення відеозйомки або з моменту прибуття до місця проведення обшуку, або після вручення власнику житла ухвали слідчого судді про проведення обшуку, виходячи з розуміння фактичного початку моменту обшуку. В останньому випадку у суду можуть виникнути сумніви щодо результатів проведеного обшуку. Для прикладу, під час проведеного обшуку в квартирі його відеофіксація була розпочата після того, як учасники цієї слідчої (розшукової) дії та працівники спецпідрозділу вже перебували в приміщенні коридору, де пізніше було виявлено речові

докази (гранату з підривноком). Також відеофіксація проводилася на особистий мобільний телефон оперативного працівника, який на момент судового розгляду (оригінальний примірник технічного носія інформації зафіксованих процесуальних дій) не зберігся, що є порушенням частини 3 статті 107 КПК України [3].

Для уникнення таких ситуацій з огляду на тактичні міркування початком ведення відеофіксації має бути момент прибуття на об'єкт обшуку. Це дасть можливість не лише повно зафіксувати дії оперативних співробітників, обстановку та місцезнаходження об'єктів пошуку, але й поведінку осіб, у житлі чи іншому володінні яких проводили обшук (активний опір діям слідчого чи добровільна видача шуканого), дії захисника, понятих та інших учасників. Ігнорування цих рекомендацій в контексті перевірки технічних засобів під час підготовчого етапу проведення слідчих (розшукових) дій може в подальшому негативно вплинути на оцінку здобутих доказів. Як правило, слідчому чи відповідальному співробітнику ще до початку фіксування слідчої дії необхідно перевірити працездатність технічних засобів фіксування шляхом їх активації, провести тестування необхідних функцій аудіо- та відеозаписуючого пристрою, перевірити наявність вільного місця на носіях запису відеофонограми; забезпечити наявність зарядних пристроїв та додаткових елементів живлення. Яскравим прикладом допущеної помилки слугує наступний епізод: під час судового розгляду стороною обвинувачення як доказ вини обвинуваченого було надано для дослідження протокол обшуку та його відеозапис, які були досліджені в суді. Суд у своєму виправдувальному вирокі звернув увагу на неповноту фіксації через те, що відеозапис припинився перед завершенням слідчої (розшукової) дії у зв'язку з розрядженням батареї, та визнав протокол обшуку недопустимим доказом [4].

В іншому випадку під час дослідження в судовому засіданні протоколу й запису з відеодиску слідчого експерименту було встановлено, що слідчий постійно замість затриманого розповідає обставини, які начебто він повідомляв раніше під час допиту, та постійно його прискорює. У протоколі зазначалося, що під час цієї дії велась безперервна відеозйомка, на початку та у кінці запису слідчий оголосив про час початку та час закінчення проведеного слідчого експерименту, а саме 22 години 05 хвилин та 22 години 20 хвилин відповідно, тобто тривалість цієї дії становила 15 хвилин. Водночас відеозапис із початку до кінця запису складав лише 4 хвилини 58 секунд. Окрім цього, в матеріалах провадження був відсутній протокол про перегляд цього запису слідчим після проведення слідчого експерименту.

У подальшому такі матеріали також були визнані судом недопустимим доказом [5].

Однією з істотних вимог отриманого відеозапису є те, що він повною мірою має відображати дії всіх осіб, які брали участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, особливо під час проведення обшуку, коли особи можуть одночасно перебувати в різних місцях. Інколи у суду виникає сумнів щодо правильності вилучення й упакування речового доказу, існування реальної можливості його підміни, місцезнаходження виявленого сліду чи речового доказу тощо. У зв'язку з тим, що поняті можуть забути окремі важливі деталі і не завжди в змозі відповісти на ці запитання, перегляд матеріалів відеозапису має визначне значення для з'ясування всіх перерахованих обставин. Зокрема, на такі обставини звернув увагу суд, досліджуючи відеозапис, на якому були зафіксовані дії слідчого, прокурора та двох оперативних співробітників поліції на початку проведення обшуку в кімнаті житлового будинку у присутності двох понятих, однак не зафіксовані дії інших трьох співробітників поліції, які у цей час перебували за межами кімнати, увійшли до неї через певний час разом із обвинуваченим та стали брати участь в обшуку. У подальшому відеозйомка здійснювалася таким

чином, що переважно фіксувала слідчого, понятих, а також по черзі кожного зі співробітників поліції, які перебували як у різних приміщення будинку, де кожний окремо проводив обшук, так і досить тривалий час поза відеофіксацією у дворі домоволодіння, де пізніше були виявлені бойові припаси та наркотичні засоби. Наслідком такого порушення норм чинного законодавства та криміналістичних рекомендацій щодо проведення відеозапису під час обшуку у підсумку став виправдувальний вирок суду [6].

Висновки. Отже, помилки слідчого виявляються в неповноті, однобічності й необ'єктивності дослідження обставин кримінального правопорушення, недотриманні конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також міжнародних стандартів справедливого правосуддя, істотному порушенні кримінального процесуального закону, неправильному застосуванні кримінального закону.

Такий стан речей об'єктивно перешкоджає нормативно-заданому досягненню цілей кримінального провадження, знижують ефективність розслідування. Зазначені помилки, як предмет наукового дослідження, являють собою явище, що виражається в протиріччі між неминучістю (природністю) помилок і необхідністю їх усунення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будулуков О.Ю. Помилки при прийнятті тактичних рішень. *Право та інноваційне суспільство*. № 1(4). 2015. С. 64–69.
2. Вирок суду у кримінальному провадженні № 42017160000001280. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85968502> (дата звернення: 20.05.2023).
3. Вирок суду у кримінальному провадженні № 12017120000000213. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82363877> (дата звернення: 20.05.2023).
4. Вирок суду у кримінальному провадженні № 42018140400000060. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85529143> (дата звернення: 20.05.2023).
5. Вирок суду у кримінальному провадженні № 12016100040006904. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87473095> (дата звернення: 20.05.2023).
6. Вирок суду у кримінальному провадженні № 12018220400000243. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85322201> (дата звернення: 20.05.2023).
7. Гарварт Г. Яких типових помилок правоохоронці припускаються під час затримання особи? URL: <https://zib.com.ua/ua/149220.html>.
8. Діденко А. Справа на помилки. *Український юрист*. № 5. 2021. URL: <https://www.ukrjulist.com/?article/2209>.
9. Домашенко О. М. Вплив тактичних помилок слідчого на допустимість доказів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2020. С. 326–329.
10. Домашенко О.М. Тактичні помилки у слідчій діяльності: поняття, ознаки, види : монографія / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Апостіль. 2019. 176 с.
11. Когутич І.І. Слідчі помилки, поняття та класифікація. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 123–128.
12. Конюшенко Я.Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики: монографія. Харків : Факт, 2020. 471 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шушила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
14. Маланчук П.М., Маслак О.В. Щодо поняття слідчих помилок та причин їх виникнення. *Правові горизонти / Legal horizons*, 2017. С. 64–68.
15. Нестор Н. Чому відмовляють у судовій експертизі? URL: https://rus.lb.ua/blog/nataliia_nestor/491073_chomu_vidmovlyayut_sudoviy.html.
16. Омельченко О. Загальна характеристика слідчих помилок. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 5. С. 138–140.

17. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
18. Переверза О.Я. Помилки фіксації показань на досудовому слідстві як елемент механізму формування показань. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 42. С. 235–237.
19. Типові помилки при пред'явленні для впізнання. URL: <http://megalib.com.ua/content/9999>.
20. Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: Монографія. Київ : Дакор, 2010. 176 с.
21. Удовенко Ж.В. Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : дис. д.ю.н. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» ; Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київ, 2021. 587 с.
22. Чаплінський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій. Монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. держ.універ. внутр.справ; Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

REFERENCES

1. Bululukov, O.Yu. (2015). Pomylyky pry pryiniatti taktychnykh rishen [Errors in making tactical decisions]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1 (4). 64–69. [in Ukrainian]
2. Vyrok sudu u kryminalnomu provadzhenni № 42017160000001280 [Court verdict in criminal proceedings No. 42017160000001280]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85968502> [in Ukrainian]
3. Vyrok sudu u kryminalnomu provadzhenni № 12017120000000213 [Court verdict in criminal proceedings No. 12017120000000213]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82363877> [in Ukrainian]
4. Vyrok sudu u kryminalnomu provadzhenni № 42018140400000060 [Court verdict in criminal proceedings No. 42018140400000060]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85529143> [in Ukrainian]
5. Vyrok sudu u kryminalnomu provadzhenni № 12016100040006904 [Court verdict in criminal proceedings No. 12016100040006904]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87473095> [in Ukrainian]
6. Vyrok sudu u kryminalnomu provadzhenni № 12018220400000243 [Court verdict in criminal proceedings No. 12018220400000243]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85322201> [in Ukrainian]
7. Harvart, H. Yakykh typovykh pomylok pravookhorontsi prypuskaiutsia pid chas zatrymannia osoby? [What typical mistakes do law enforcement officers make when detaining a person?]. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/149220.html>. [in Ukrainian]
8. Didenko, A. (2021). Sprava na pomylyky [It's about mistakes]. *Ukrainskyi yuryst*, 5. Retrieved from: <https://www.ukrjurist.com/?article/2209>. [in Ukrainian]
9. Domashenko, O.M. (2020). Vplyv taktychnykh pomylok slidchoho na dopustymist dokaziv [The influence of tactical errors of the investigator on the admissibility of evidence]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 9. 326–329. [in Ukrainian]
10. Domashenko, O. M. (2019). Taktychni pomylyky u slidchii diialnosti: poniattia, oznaky, vydy [Tactical errors in investigative activity: concepts, signs, types]. (Shepitko, V.Yu. Eds.). Kharkiv: Apostil, 176. [in Ukrainian]
11. Kohutych, I.I. (2002) Slidchi pomylyky, poniattia ta klasyfikatsiia [Investigative errors, concepts and classification]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*, 1. 123–128. [in Ukrainian]
12. Koniushenko, Ya. Yu. (2020) *Provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii u kryminalnomu provadzhenni: problemy teorii ta praktyky [Conducting investigative (search) actions in criminal proceedings: problems of theory and practice]*. Kharkiv: Fakt, 471. [in Ukrainian]
13. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar (2012). [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]. (Honcharenka, V.H., Nora, V.T., & Shumyla, M.Ye. Eds.). Kyiv: Yustinian, 1224. [in Ukrainian]
14. Malanchuk, P.M., & Maslak, O.V. (2017). Shchodo poniattia slidchykh pomylok ta prychn yikh vynyknennia [Regarding the concept of investigative errors and their causes]. *Pravovi horyzonty / Legal horizons*. 64–68. [in Ukrainian]
15. Nestor, N. Chomu vidmovliaiut u sudovii ekspertyzi? [Why is forensic examination refused?] Retrieved from: https://rus.lb.ua/blog/nataliia_nestor/491073_chomu_vidmovlyayut_sudoviy.html [in Ukrainian]
16. Omelchenko, O. (2008). Zahalna kharakterystyka slidchykh pomylok [General characteristics of investigative errors]. *Pidpriemnytstvo, hosp-vo i parvo*, 5. 138–140. [in Ukrainian]
17. Panova, A.V. (2017). Vyznannia dokaziv nedopustymymy u kryminalnomu provadzhenni [Recognition of evidence as inadmissible in criminal proceedings]. Kharkiv: Pravo, 256. [in Ukrainian]
18. Pereverza O. Ya. (2017). Pomylyky fiksatsii pokazan na dosudovomu slidstvi yak element mekhanizmu formuvannia pokazan [Errors in the recording of statements during the pre-trial investigation as an element of the mechanism of formation of statements]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Serii PRAVO*, 42. 235–237. [in Ukrainian]
19. Tipovi pomilki predyavlennya dlya vpiznannya [Typical errors when presented for identification]. Retrieved from: <http://megalib.com.ua/content/9999..> [in Ukrainian]
20. Udalova, L.D., & Khablo, O.Yu. (2010). *Zlovzhyvannia u sferi kryminalnoho protsesu [Abuse in the field of criminal process]*. K.: Dakor, 176 s. [in Ukrainian]
21. Udoenko, Zh.V. (2021). Harantii zabezpechennia prava osoby na nevtruchannia v yii osobyste i simeine zhyttia u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Guarantees of ensuring a person's right to non-interference in his personal

and family life in criminal proceedings of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia», Kyiv, 587. [in Ukrainian]

22. Chaplinskyi, K. Yu. (2010). *Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii* [Tactical support for investigative actions]. Dnipropetrovsk. Dnipr. Derzh.univer. vnutr.sprav. :496. [in Ukrainian]

M. Y. Kulyk, Yu. I. Kravets. Mistakes errors of the investigator during the preparation, acceptance and implementation of procedural decisions at the stage of pre-trial investigation

The purpose of the article is to research and analyze the issue of the investigator's mistakes during the pre-trial investigation. For the criminal process and criminology, investigative errors are of interest from the point of view of their differentiation and the development of means of detection, correction and prevention of their commission in the future. The main task is to investigate the mistakes of the investigator during the pre-trial investigation of criminal proceedings and to propose ways to correct them. The errors of the investigator during the implementation of procedural decisions at the pre-trial investigation are clarified, typical errors during the investigation (search) and other procedural actions are provided. The ratio of procedural and tactical errors of the investigator, which are revealed during the investigation of criminal offenses, is considered.

The practical value of the work consists in providing recommendations to avoid mistakes during the implementation of procedural decisions at the pre-trial investigation, correcting errors during investigative (search) and other procedural actions. Empirical results, in particular the study of materials of investigative practice and special literature, made it possible to provide definitions, signs of investigative errors, to carry out a classification and to propose methods of their correction.

Key words: *investigator; mistakes, procedural decision, criminal proceedings, pre-trial investigation.*

В. П. Любавіна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінальної юстиції,
Державний податковий університет
e-mail: viktoriya.liubavina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4715-1749

Г. В. Складенко,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
e-mail: sklayrenko07angel@ukr.net
ORCID ID: 0009-0009-5389-7855

ПРОВЕДЕННЯ КОМП'ЮТЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена особливостям проведення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів. Зазначено, що даний вид кримінальних правопорушень не залишає видимої слідової картини на місці вчинення, є складними в контексті виявлення та розкриття, що зумовлено як застосуванням засобів віддаленого доступу, так і специфічним, нематеріальним (у традиційному криміналістичному значенні) місцем учинення злочину – кібернетичним простором. Крім того, встановлено, що об'єкти експертизи можна поділити на апаратні (персональні комп'ютери у будь-яких варіантах виконання; периферійні пристрої до персональних комп'ютерів; мережеві апаратні засоби; інтегровані системи; будь-які комплектуючі цих компонентів), програмні (системне програмне забезпечення; прикладне програмне забезпечення) та інформаційні (текстові й графічні файли, створені з використанням комп'ютерів або мобільних пристроїв; аудіовізуальні (мультимедійні) дані; інформація у форматах баз даних та іншого прикладного програмного забезпечення).

Ключові слова: комп'ютерно-технічна експертиза, кіберзлочин, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Постановка проблеми та її актуальність.

Активне використання кіберпростору для вчинення протиправних та злочинних дій призводить до необхідності і правоохоронним органам йти у ногу з часом та пристосовувати і вдосконалювати свою знання, вміння та навички. Однак, як відомо, жоден слідчий під час досудового розслідування будь-якого виду кримінальних правопорушень не може обійтися без залучення спеціалістів та експертів. На сьогодні особливо важливою судовою експертизою стає для розслідування кіберзлочинів, які вчиняються за допомогою можливостей комп'ютерної техніки та мереж, оскільки під час їхнього розслідування слідчий не може обійтися без спеціальних знань та навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання призначення та проведення комп'ютерно-технічної експертизи, в тому числі й під час розслідування кіберзлочинів, досліджувало багато вчених, серед яких: А.А. Вознюк, О.Ю. Довженко, М.А. Погорельський, О.В. Рибальський, О.В. Сабаш, Б.Б. Теплицький, П.П. Харківський та інші.

Метою статті є дослідження питань, пов'язаних з проведенням комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На жаль, досліджуваний вид кримінальних правопорушень не залишає видимої слідової картини на місці вчинення, є складними в контексті виявлення та розкриття, що зумовлено як застосуванням засобів віддаленого доступу, так і специфічним, нематеріальним (у традиційному криміналістичному значенні) місцем учинення злочину – кібернетичним простором. Зазначений простір становить «штучне електронне середовище існування інформаційних об'єктів у цифровій формі, що утворене внаслідок функціонування кібернетичних комп'ютерних систем управління та обробки інформації, забезпечує доступ користувачів до обчислювальних та інформаційних ресурсів систем, вироблення електронних продуктів, обмін електронними повідомленнями, а також можливість за допомогою електронних інформаційних образів у режимі реального часу вступати у відносини (взаємодіяти) щодо спільного використання обчислювальних та інформаційних ресурсів системи» [1, с. 87–88].

Однак ані слідчий, ані прокурор чи суддя не володіють достатніми знаннями, а отже, необхідно обов'язково призначати та проводити відповідні експертні дослідження.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [2].

При цьому найчастіше під час розслідування кіберзлочинів призначається саме комп'ютерно-технічна експертиза, спрямована на отримання віртуальної інформації з огляду на специфіку об'єкта й предмета її дослідження.

Як зазначає О.Ю. Довженко, судова комп'ютерно-технічна експертиза під час розслідування кіберзлочинів часто призначається на початковому етапі розслідування, коли вже проведені огляд місця події та обшук, однак інформації для подальшого розслідування недостатньо. Слідчий ухвалює рішення про необхідність призначення судової комп'ютерно-технічної експертизи об'єктів, знайдених та (або) вилучених під час виконання зазначених слідчих дій. Після прийняття рішення про здійснення такої експертизи слідчий стикається з проблемою визначення її різновиду. Однак саме вказання слідчим того чи іншого різновиду комп'ютерної експертизи може привести до зайвого ускладнення призначення експертизи або складнощів під час проведення експертизи чи відповіді на поставлені питання [3, с. 125].

Крім того, деякі науковці вважають, що відповідно до своїх завдань і специфіки дослідження можна виокремити такі види експертиз:

1) апаратно-комп'ютерна експертиза, предметом якої є фактичні дані, що встановлюються при дослідженні технічних (апаратних) засобів комп'ютерної системи;

2) програмно-комп'ютерна експертиза, предметом якої є закономірності створення і використання програмного забезпечення комп'ютерної системи, представленої на дослідження;

3) інформаційно-комп'ютерна експертиза як основний різновид комп'ютерно-технічної експертизи, в предмет якої входить встановлення фактичних даних у ході «пошуку, виявлення, аналізу та оцінки інформації, підготовленої користувачем або породженої програмами для організації інформаційних процесів у комп'ютерній системі»;

4) комп'ютерно-мережева експертиза, предмет якої охоплює дослідження фактів та обставин, пов'язаних з використанням мережевих і телекомунікаційних технологій, за завданням слідчого (суду) для встановлення істини у справі;

5) телекомунікативна експертиза, «предметом якої є фактичні дані, що встановлюються на основі

застосування спеціальних знань при дослідженні засобів телекомунікацій та зв'язку як матеріальних носіїв інформації про факт або подію будь-якої кримінальної або цивільної справи» [4, с. 86].

Відповідно до підпункту 1.2.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз видом експертизи є інженерно-технічна, а підвидом – комп'ютерно-технічна [5], тобто під час призначення експертизи експерту може вказуватись лише інженерно-технічна експертиза (вид) та комп'ютерно-технічна (підвид).

Таким чином, у повноваженнях слідчого є лише визначення виду, а конкретний характер експертизи, як й експерт, якому вона буде доручена, визначається керівником експертної установи. Через керівника відбувається також взаємодія слідчого з експертом. Отже, слідчий має приділити увагу встановленню такої комунікації задля гарантування якості та відповідності експертизи поставленим запитанням. Зокрема, слід переконатися в тому, що поставлене завдання може бути розв'язане експертом в рамках призначеної експертизи, експерт забезпечений всім обсягом матеріалів, доказів та об'єктів дослідження, що необхідні йому для повного та всебічного дослідження й відповіді на поставлені запитання [3, с. 125].

На думку Б.Б. Теплицького, «основними завданнями комп'ютерно-технічної експертизи варто вважати лише такі: 1) діагностування апаратних засобів комп'ютерної системи; 2) визначення функціонального призначення, характеристик і реалізованих вимог, алгоритму й структурних особливостей, поточного стану представленого програмного системного й прикладного забезпечення; 3) пошук, виявлення, аналіз та оцінка кібернетичної інформації (комп'ютерних даних), підготовленої користувачем або створеної програмами для організації інформаційних процесів у комп'ютерній системі» [6, с. 306].

Крім того, вкрай важливим є коректне складення переліку питань, поставлених на вирішення експерта, що проводить комп'ютерно-технічну експертизу. Це може породжувати певні складнощі в слідчого. Зокрема, за використання методичних посібників для постановлення питань чи затверджених наказом Міністерства юстиції методичних рекомендацій нерідко слідчому важко визначити, які саме зі вказаних питань слід поставити на розгляд експерта. Нестача знань й неповне розуміння слідчим сутності проблеми, що підлягає дослідженню, може приводити до винесення на розгляд експерта питань, що не стосуються злочину безпосередньо. Зрештою, це приводить до затягування розслідування та зниження його ефективності [7, с. 98].

Крім того, на нашу думку, не варто ставити перед судовим експертом ті запитання, на які він не зможе дати відповідь взагалі, з точки зору сучасного стану судово-експертної діяльності та розвитку криміналістичної науки в цілому. Саме розроблення універсального переліку питань, які можуть бути поставлені перед комп'ютерно-технічною експертизою, навряд чи можливе. Оскільки кожен з кіберзлочинів має свої особливості та вимагає спеціального підходу, а характер кримінальних правопорушень постійно змінюється.

Так, Б.Б. Теплицький, серед іншого, сформулював основні вимоги до питань, які ставлять для проведення комп'ютерно-технічної експертизи, серед яких виділив такі:

1. Під час постановки питань необхідно використовувати усталений понятійний апарат, уникаючи жаргонізмів та напівпрофесійних термінів (наприклад, «вінчестер», «логи» тощо). Слід уживати термінологію, визначену законами України, державними стандартами й іншими нормативно-правовими актами. Лише в разі відсутності офіційно закріплених термінів можна оперувати категоріями, які вживають безпосередньо розробники технічних засобів, програмних продуктів у супровідній документації.

2. Питання мають бути максимально чіткими та передбачати можливість надання судовим експертом однозначної відповіді.

3. Формулювання питання не повинно стосуватися етапів дослідження інформації (опис характеристик носіїв інформації та особливостей розміщення інформації на них, відновлення та дослідження інформації серед знищених файлів є обов'язковим етапом дослідження інформації).

4. Питання не повинні мати довідковий характер.

5. Питання не повинні мати правовий характер і сягати за межі компетенції судового експерта певної експертної спеціальності (спеціальних знань).

6. Питання мають відповідати наявній на сьогодні методичній і технічній базі, доступній судовому експерту.

7. Питання повинні бути спрямовані на встановлення конкретних обставин події, що належать до предмета доказування.

8. Питання повинні бути поставлені так, щоб під час виконання конкретних завдань розслідування витрати (фінансові, технічні, часові тощо) на проведення досліджень були мінімальними [6, с. 309].

Проте методичними рекомендаціями Міністерства юстиції України визначено завдання експертизи комп'ютерної техніки та орієнтовний перелік питань. До завдань віднесено встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації

та програмного забезпечення; виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; встановлення відповідності програмних продуктів повним версіям чи вимогам на його розроблення [5]. Слід зазначити, що орієнтовний перелік питань в методичних рекомендаціях сформульований у досить загальних термінах, а формулювання питань є відкритим. Наприклад, питання про те, чи можливим є вирішення певного завдання за допомогою певного програмного продукту, дає змогу слідчому пристосовувати інформацію, що була отримана в рамках розслідування, до визначеного питання.

На нашу думку, варто погодитись, що всі об'єкти комп'ютерно-технічної експертизи можна розділити на апаратні, програмні та інформаційні. Так, до апаратних об'єктів належать:

- персональні комп'ютери (у будь-яких варіантах виконання);
- периферійні пристрої до персональних комп'ютерів;
- мережеві апаратні засоби (сервери, робочі станції, комутатори, модеми, роутери та інше серверне обладнання);
- інтегровані системи (наприклад, мобільні телефони);
- будь-які комплектуючі всіх зазначених вище компонентів (апаратні блоки, блоки живлення, плати розширення тощо).

Програмні об'єкти:

- системне програмне забезпечення;
 - прикладне програмне забезпечення.
- Інформаційні об'єкти (електронні дані):
- текстові й графічні файли, створені з використанням комп'ютерів або мобільних пристроїв;
 - аудіовізуальні (мультимедійні) дані;
 - інформація у форматах баз даних та іншого прикладного програмного забезпечення [6, с. 307].

Крім того, на думку деяких науковців, важливим під час оформлення об'єктів для експертизи є їхнє пакування. Якщо це зовнішній носій інформації, його необхідно упакувати й опечатати по місцях відкриття упаковки. Якщо це внутрішній носій інформації, який є частиною спецтехніки, його необхідно за можливості відокремити від техніки й також підготувати до передачі експерту або передати разом з обладнанням, яке необхідно упакувати [3, с. 126].

Відібрані зразки й матеріали оформлюються згідно з процесуальними нормами. Зокрема, для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експерту надається сам комп'ютерний носій, а за потреби – комп'ютерний блок (комплекс комп'ютерних засобів, до складу якого входить досліджуваний носій). Для збереження даних на досліджуваних носіях вони

надаються в окремих пакуваннях. Системні блоки персональних комп'ютерів надаються в таких пакуваннях, що роблять неможливим доступ до носіїв інформації безпосередньо чи підключення системного блоку до мережі живлення. Для встановлення відповідності програмних продуктів певним параметрам експерту надається носій з копією досліджуваного програмного продукту або програмного коду. Для дослідження робочого стану комп'ютерно-технічних засобів експерту надаються ці комп'ютерно-технічні засоби, а також технічна документація до них. Задля визначення того, які саме об'єкти слід надати експерту в кожному конкретному випадку, а також як їх відбирати для дослідження, доцільно отримати консультацію експерта (спеціаліста) в галузі комп'ютерної техніки [5].

Висновки. Отже, під час розслідування кіберзлочинів необхідно використовувати спеціальні знання й залучати відповідних фахівців в галузях комп'ютерної криміналістики, медицини, лінгвістики, психології, соціології тощо. Взаємодія із зазначеними фахівцями можлива як на стадії отримання необхідних консультацій, так і за їх безпосередньою участю в проведенні слідчих дій, під час встановлення ознак, що свідчать про мотиви злочинів та осіб, причетних до їх вчинення. Особливості розслідування кіберзлочинів пов'язані з фіксацією та виїмкою віртуальної інформації, правильною упаковкою виявленої комп'ютерної техніки та інших засобів вчинення кримінального правопорушення, а також інформаційною взаємодією з експертом та фахівцем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Довженко О.Ю. Деякі питання призначення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2019. Вип. 55(2). С. 124–127.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.09.2023 року).
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 21.09.2023 року).
4. Рыбальський О.В., Тимошенко Л.М., Мушак А.Я. Комп'ютерно-технічна експертиза та інформаційна безпека. *Сучасна спеціальна техніка.* 2014. № 1. С. 85–89.
5. Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. О.В. Копана, Є.Д. Скулиша. Київ : Аванпост-Прим, 2012. 214 с.
6. Теплицький Б.Б. Завдання, об'єкти й питання комп'ютерно-технічної судової експертизи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 3. С. 303–315.
7. Харківський П. П. Комп'ютерно-технічна експертиза: проблемні питання. *Криміналістичний вісник.* 2014. № 2. С. 97–100.

REFERENCES

1. Dovzhenko, O.Yu. (2019). Deiyaki pytannia pryznachennia kompiuterno-tekhnichnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia kiberzlochyniv [Some issues of the appointment of computer and technical expertise during the investigation of cybercrimes]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo.* vol. 55 (2). S. 124-127 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code]: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia 21.09.2023 roku) [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies]: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 roku № 53/5. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (data zvernennia 21.09.2023 roku) [in Ukrainian].
4. Rybalskyi, O.V., Tymoshenko, L.M., & Mushak, A.Ya. (2014). Kompiuterno-tekhnichna ekspertyza ta informatsiina bezpeka [Computer and technical expertise and information security]. *Suchasna spetsialna tekhnika.* 1. S. 85-89 [in Ukrainian].
5. *Slovnnyk terminiv z kiberbezpeky [Glossary of cyber security terms].* (Kopan, O.V., & Skulysha, Ye.D. Eds.). Kyiv: Avapost-Prym, 2012. 214 s. [in Ukrainian].
6. Teplytskyi, B.B. (2018). Zavdannia, obiekty y pytannia kompiuterno-tekhnichnoi sudovoi ekspertyzy [Tasks, objects and issues of computer-technical forensic examination]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* 3. S. 303-315 [in Ukrainian].
7. Kharkivskyi, P.P. (2014). Kompiuterno-tekhnichna ekspertyza: problemni pytannia [Computer and technical expertise: problematic issues]. *Kryminalistychnyi visnyk.* 2. S. 97-100 [in Ukrainian].

V. P. Liubavina, G. V. Sklyarenko. Conducting computer and technical examination during the investigation of cybercrimes

The article is devoted to the specifics of conducting a computer and technical examination during the investigation of cybercrimes. It is noted that this type of criminal offense does not leave a visible trace at the scene of the crime, is difficult in the context of detection and disclosure, which is due to both the use of remote access tools and the specific, immaterial (in the traditional forensic sense) place of the crime – cyberspace. In addition, it was established that the objects of examination can be divided into hardware (personal computers in any version; peripheral devices for personal computers; network hardware; integrated systems; any components of these components), software (system software; application software) and information (text and graphic files created using computers or mobile devices; audiovisual (multimedia) data; information in the formats of databases and other application software).

Key words: *computer and technical expertise, cybercrime, pretrial investigation, criminal proceedings.*

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-1196.17.2023.41-45>

О. В. Сіренко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінальної юстиції,
Державний податковий університет
e-mail: soksana41@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6567-2321

О. В. Кузьменко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Київський університет права
Національної академії наук України
e-mail: el.v.linnik@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6117-523X

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена питанням застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. Встановлено, що винятковим запобіжним заходом є тримання під вартою, яке може бути застосоване лише, якщо буде доведено, що більші м'які запобіжні заходи не здатні запобігти ризикам, які передбачені ст. 177 КПК України.

Зазначено, що особливою є й процедура скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав. Так, у разі введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України підозрюваний, обвинувачений, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, крім тих, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також кримінальних правопорушень, передбачених чітко визначеними статтями Кримінального кодексу України, має право звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Крім того, зміна запобіжних заходів можлива лише за певних умов, а саме, в одному випадку – клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу для цілей оборони України, а в другому, така заміна можлива лише у місцях ведення активних бойових дій.

Ключові слова: тримання під вартою, запобіжні заходи, скасування запобіжного заходу, кримінальне провадження, воєнний стан, досудове розслідування.

Постановка проблеми та її актуальність. Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року в Україні у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України введено воєнний стан [1]. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України зумовило потребу у здійсненні багатьох заходів спрямованих на забезпечення роботи основних інститутів держави. Не обійшли зміни і Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України, зокрема, Розділ IX¹ «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» та питання застосування запобіжних заходів.

Так, зміни стосовно здійснення досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану, повноважень слідчого судді, керівника органу прокуратури, строків досудового розслідування, застосування запобіжних заходів, порядку

закінчення досудового розслідування та інші знайшли відображення в Законах України «Про внесення змін до Кримінально процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» № 2125-IX від 15.03.2022 р., «Про внесення змін до Кримінального кодексу та КПК України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» № 2198-IX від 14.04.2022 р., «Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» № 2462-IX від 27.07.2022 р., «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного

заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану» № 2531-IX від 16.08.2022 р.

Зазначені нововведення викликають дискусії і є підставою для нових наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти застосування запобіжних заходів в різний час досліджували Ю.М. Грошевий, А.Л. Даль, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, М.А. Погорельський, О.І. Тищенко, Л.М. Лобойко, Л.Д. Удалова, П.Л. Фріс, О.Г. Шило та інші. З врахуванням тих змін, що відбуваються сьогодні в кримінальному процесуальному законодавстві, питання застосування запобіжних заходів набуває актуальності, зокрема питання їх застосування в умовах воєнного стану.

Метою статті є аналіз змін в кримінальному провадженні щодо порядку застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Звичайно, питання запобіжних заходів завжди актуальне під час досудового розслідування кримінального правопорушення. Однак в умовах режиму воєнного стану правоохоронні та судові органи стикаються з багатьма викликами, які у мирний час навіть не могли б увияти.

Т. Фоміна та В. Рогальська звертають увагу на певні особливості при застосуванні запобіжних заходів, зокрема, «щодо обрання тримання під вартою; продовження строків тримання під вартою; порядку зміни запобіжних заходів у вигляді застави та домашнього арешту; скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період; прийняття рішення про затримання з метою приводу а також затримання особи без ухвали слідчого судді чи постанови керівника органу прокуратури» [2].

На нашу думку, винятковим запобіжним заходом є тримання під вартою. Згідно ч. 2 ст. 177 КПК України підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою цієї статті. Слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених цим Кодексом [3]. Виходячи з цього, тримання під вартою може бути застосоване лише, якщо буде доведено, що більш м'які запобіжні заходи не здатні запобігти ризикам, які передбачені ст. 177 КПК України.

Разом з тим Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу та КПК України щодо

удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» доповнює ст. 176 частиною, яка передбачає, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114¹, 258-258⁵, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, застосовується запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 цієї статті [4], тобто лише тримання під вартою. В даному випадку має місце безальтернативне обрання запобіжного заходу до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні окремих злочинів основ національної безпеки України та громадської безпеки.

Крім того, Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану» доповнює ст. 176 КПК України частиною, яка передбачає, що під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402-405, 407, 408, 429 Кримінального кодексу України, застосовується виключно запобіжний захід, визначений п. 5 ч. 1 цієї статті [5], тобто знову ж таки тримання під вартою.

Дані положення суперечать Конституції України, але як відмічають науковці, такий відступ відповідно до ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, визнається допустимим під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Окрім того, відповідно до ч. 3 ст. 15 Конвенції держава, що використовує право на відступ від своїх зобов'язань, повинна у повному обсязі поінформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення конвенції знову застосовуються повною мірою [2].

Саме тому, на нашу думку, навіть в умовах воєнного стану рішення про тримання особи під вартою має бути вмотивованим та враховувати всі обставини кримінального провадження.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» внесено зміни до ст. 615 КПК України, що регламентує особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, які покликані

врегулювати порядок призначення запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за відсутності об'єктивної можливості належним чином реалізувати повноваження слідчими суддями та судами [6].

Зокрема, відповідно до абз. 12 ч. 1 ст. 615 КПК «якщо в умовах воєнного стану відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. 211 КПК України, розгляд клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відеозв'язку з метою забезпечення дистанційної участі затриманої особи.

Якщо ж затриману особу неможливо доставити до слідчого судді, суду у строк, передбачений ст. КПК України, для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу або забезпечити її дистанційну участь під час розгляду відповідного клопотання, така особа негайно звільняється» [3].

Продовжуючи тему запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, необхідно звернути увагу на питання його скасування в умовах воєнного стану. Законом України «Про внесення змін до Кримінально процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» Розділ IX¹ КПК України було доповнено ст. 616, яка регламентує порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміна запобіжного заходу з інших підстав [7].

Так, у разі введення в Україні або окремих її місцевостях воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України підозрюваний, обвинувачений, який під час досудового розслідування або судового розгляду тримається під вартою, крім тих, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених статтями 115, 146-147, 152-156, 186, 187, 189, 255, 255¹, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 Кримінального кодексу України, має право звернутися до прокурора з клопотанням про скасування цього запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

За результатами розгляду клопотання прокурор має право звернутися до слідчого судді або суду, який розглядає кримінальне провадження, з клопотанням про скасування цієї особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження

військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період [3].

Таке клопотання повинно бути вмотивованим та містити як виклад обставин, які свідчать, що особа підпадає під проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, та висновок про придатність особи до несення військової служби в умовах воєнного стану так і виклад обставин, які вказують на те, що відсутні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України та ризик ухилення особи, стосовно якої пропонується скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Слідчий суддя або суд, який розглядає кримінальне провадження, розглядає клопотання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період невідкладно.

Підозрюваний, обвинувачений, стосовно якого скасовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, має невідкладно, але не пізніше 48 годин з моменту оголошення ухвали про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації [3].

Необхідно звернути увагу і на особливості зміни запобіжних заходів в умовах воєнного стану, зокрема зміни застави як запобіжного заходу кримінального провадження на особисте зобов'язання та зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання.

Відповідно до змін, внесених Законом України «Про внесення змін до Кримінально процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав», за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

У місцях ведення активних бойових дій за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право розглянути питання про зміну запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання [7].

Висновки. Отже, зміна запобіжних заходів можлива лише за певних умов, а саме в одному випадку – клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу для цілей оборони України, а в другому – така заміна можлива лише у місцях ведення активних бойових дій.

Потрібно відмітити, що бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України має бути саме бажанням особи і при цьому добровільним.

Тому в судовому засіданні має бути з'ясовано, чи не було впливу на підозрюваного чи обвинуваченого під час досудового розслідування щодо бажання передати кошти на потреби оборони України.

Таким чином, в умовах воєнного стану здійснення кримінального провадження потребує встановлення особливих процедур. Нововведення кримінального процесуального законодавства щодо застосування запобіжних заходів є актуальними, необхідними, хоча і мають окремі недоліки та потребують подальшого дослідження і аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
3. Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану: Закон України від 27.07.2022 р. № 2462-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану: Закон України від 16.08.2022 р. № 2531-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
5. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав: Закон України від 15.03.2022 р. № 2125-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 р. № 2198-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> (дата звернення: 05.10.2023).
7. Фоміна Т., Рогальська В. Запобіжні заходи в умовах воєнного стану: що змінилось. URL: <https://zib.com.ua/ua/151472.html> (дата звернення: 05.10.2023).

REFERENCES

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].
2. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [About the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24.02.2022 r. № 64/2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do KPK Ukrainy shchodo udoskonalennia okremykh polozhen dosudovoho rozsliduvannia v umovakh voiennoho stanu [On making changes to the Criminal Code of Ukraine regarding the improvement of certain provisions of pre-trial investigation under martial law]: Zakon Ukrainy vid 27.07.2022 r. № 2462-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].
4. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo obrannia zapobizhnoho zakhodu do viiskovosluzhbovtiv, yaki vchynyly viiskovi zlochyny pid chas dii voiennoho stanu [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the selection of preventive measures for servicemen who committed war crimes during martial law]: Zakon Ukrainy vid 16.08.2022 r. № 2531-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#Text> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo poriadku skasuvannia zapobizhnoho zakhodu dlia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby za pryzovom pid chas mobilizatsii, na osoblyvyi period abo yoho zminy z inshykh pidstav [On the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the procedure for canceling a preventive measure for military service under conscription during mobilization, for a special period or its changes for other reasons]: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 r. № 2125-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#Text> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiynu diialnist ta osoblyvosti zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky [On the introduction of amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the improvement of responsibility for collaborative activities and the specifics of the application of preventive measures for committing crimes against the foundations of national and public security]:

Zakon Ukrainy vid 14.04.2022 r. № 2198-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].

7. Fomina, T., & Rohalska, V. *Žapobizhni zakhody v umovakh voiennoho stanu: shcho zminylos* [Precautions under martial law: what has changed]. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/151472.html> (data zvernennia 05.10.2023) [in Ukrainian].

O. V. Sirenko, O. V. Kuzmenko. Separate issues of the use of detention as a preventive measure in conditions of martial law

The article is devoted to the issue of the application of preventive measures in the conditions of martial law. It has been established that detention is an exclusive preventive measure, which can be applied only if it is proven that milder preventive measures are not able to prevent the risks provided for in Art. 177 of the CPC of Ukraine.

It is noted that the procedure for canceling a preventive measure for completing military service under conscription during mobilization, for a special period, or changing a preventive measure for other reasons is also special. Thus, in the case of the introduction of martial law in Ukraine or some of its localities, implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation and/or other states against Ukraine, a suspect, an accused person, who during a pre-trial investigation or trial in custody, except for those who are suspected of committing crimes against the foundations of national security of Ukraine, as well as criminal offenses provided for in clearly defined articles of the Criminal Code of Ukraine, have the right to apply to the prosecutor for the cancellation of this preventive measure in order to undergo military service under conscription during mobilization, for a special period.

In addition, the change of preventive measures is possible only under certain conditions, namely, in one case, the request is justified by the desire to use the funds pledged for the purposes of the defense of Ukraine, and in the second, such a change is possible only in places of active hostilities.

Key words: *detention, preventive measures, revocation of preventive measure, criminal proceedings, martial law, pre-trial investigation.*

П. В. Цимбал,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
e-mail: tsymbal52@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-7244-4669

В. Ф. Влад,

доктор філософії з права,
юрист,
ТОВ «ІСКРА ТМ»
e-mail: vlad-vadim@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-7180-8096

ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ТА ЗАСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей, які пов'язані із приховуванням злочинів, що вчиняються ув'язненими та співробітниками Державної кримінально-виконавчої служби на території виправної установи.

На сьогодні вчинення кримінальних правопорушень на території виправної установи дуже рідко набуває резонансного характеру. Це пов'язано із багатьма факторами. Одним із таких факторів є «дисципліна» та «традиції», які вже багато десятиліть як вкорінилися у місцях позбавлення волі. Якщо говорити про «дисципліну», яка має вплив на нерозголошення інформації стороннім особам, то вона більше стосується персоналу виправної установи. Після розголошення ув'язненим відомостей, які стосуються вчинення злочинів співробітниками пенітенціарної установи, або розголошення інформації про перевищення останніми своїх службових повноважень, серед яких найбільш ймовірними суб'єктами приховування є адміністрація виправної установи та її персонал, ув'язнені, відвідувачі в'язниці.

У нашому дослідженні охоплені найбільш поширені способи приховування кримінальних правопорушень на території виправних установ, серед яких: маскування злочину; інсценування злочину; обман; приховування суб'єкта злочину; знищення фактичних даних та інші способи. Для більш повного охоплення проблемних питань, котрі пов'язані із приховуванням злочину у місцях позбавлення волі, нами наводиться певний перелік суб'єктів, серед яких найбільш ймовірними суб'єктами приховування є адміністрація виправної установи та її персонал, ув'язнені, відвідувачі в'язниці.

Приділяється значна увага «режиму виправної установи», не тільки як засобу підтримання правопорядку співробітниками Державної кримінально-виконавчої служби України, але й як основному джерелу приховування фактичних даних, які можуть бути використані у для доведення або спростування винуватості особи. У першу чергу, це пов'язано із тим, що проведення слідчих (розшукових) дій на території виправної установи регулюються не тільки Кримінальним процесуальним кодексом України, але й Кримінально-виконавчим кодексом України та «Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань». У зв'язку із цим співробітникам Національної поліції України можуть вчинятися перешкоди адміністрацією установи виконання покарань, якщо остання буде не зацікавлена у результатах досудового розслідування.

Здійснюється огляд превентивних заходів, які мають на меті запобігання вчинення кримінального правопорушення, а також розв'язання проблеми, пов'язаної із приховуванням вчинених кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі.

Ключові слова: засоби протидії, способи приховування, місце позбавлення волі, слідчий, слідчі (розшукові) дії, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Постановка проблеми та її актуальність.

Сучасний рівень протидії співробітникам правоохоронних органів під час досудового розслідування кримінального провадження у місцях позбавлення волі є стійким та традиційним.

У результаті приховування протиправної діяльності у місцях позбавлення волі неможливо належним чином провести перевиховання деяких антисоціальних елементів. Приховування слідів

злочинного посягання часто залишає вчинений злочин невідомим, що дозволяє правопорушникам усвідомлювати безкарність своїх діянь, що викликає високий рівень недовіри суспільства до органів державної влади та всієї правоохоронної системи.

Створення та існування в Україні соціальної та правової держави вимагає підвищення рівня якості законодавства та професійності співробітників

Національної поліції України та персоналу установ виконання покарань.

Важливість даної теми пов'язана із високим рівнем злочинності у середині установ виконання покарань та великим досвідом ув'язнених у сфері протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, що заважає процедурі виправлення ув'язнених та зміною останніми свого антисоціального способу життя.

Таким чином, дослідження теми, яка пов'язана із протидією та приховуванням злочинної діяльності всередині пенітенціарних установ, на сьогоднішній день має велике теоретичне та практичне значення для підвищення рівня законності у пенітенціарній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження окремих аспектів, котрі пов'язані із приховуванням злочинів, займалися такі вітчизняні вчені та науковці, як: О.В. Александренко, А.С. Беніцький, П.Д. Біленчук, Т.М. Гут, К.В. Гутнік, В.С. Давиденко, В.В. Лазаренко, О.І. Ромців. Серед закордонних науковців, дослідженню приховування злочинів приділяли увагу такі науковці, як: І.П. Антонов, Б.В. Асаєнок, Е.У. Бабаєва, І.В. Бобровський.

Дослідженню проблематики, яка стосується приховування вчинених злочинів у загальних межах, науковцями було приділено достатньо уваги. Проте дослідженню питання, яке стосується приховування злочинів вчинених у місцях позбавлення волі, належної уваги вітчизняними науковцями не приділялося.

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні суб'єктивних та об'єктивних обставин, які впливають на приховування злочинної діяльності всередині установ виконання покарань, та протидії органам досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій на території в'язниць. Дане дослідження має на меті систематизацію способів приховування кримінального правопорушення у виправних установах, що може допомогти співробітникам Національної поліції України повно та неупереджено дослідити всі обставини кримінального провадження.

Вклад основного матеріалу дослідження.

Спроби надання науковцями визначення такому поняттю, як «приховування злочину», на сьогоднішній день є доволі неоднозначним. У першу чергу, це пов'язано із тим, що приховування злочину є окремим елементом вчинення кримінального правопорушення, який спрямований на створення перешкод для співробітників правоохоронних органів з метою запобігання розкриттю істини у кримінальному провадженні та виявленню осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

По-друге, спроби надання визначення «приховуванню злочину» ускладнені тим, що на даний момент воно становить собою окреме кримінальне правопорушення, яке передбачене ст. 396 Кримінального Кодексу України та являє собою «заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину» [3].

Два вище перераховані елементи у діяльності працівників правоохоронних органів можуть мати прояв як у теоретичному, так і в практичному його прояві.

Розглядаючи теоретичний аспект значення «приховування злочину» у діяльності працівників правоохоронних органів, слід зазначити, що воно відбувається у процесі аналізу подій та фактів у розумового аналізу. Слід зазначити, що на цьому етапі слідчим або прокурором приймається рішення, у якому саме значенні використовувати поняття «приховування злочину»: 1) як окремий елемент певного кримінального правопорушення; 2) як самостійний вид кримінального правопорушення.

Після теоретичного осмислення змісту даного поняття слідчий або прокурор, вже використовуючи свої службові повноваження, реєструють у Єдиному реєстрі досудового розслідування окреме кримінальне провадження, яке передбачене ст. 396 КК України, або проводять слідчі (розшукові) дії із метою запобігання протидії досудовому розслідуванню у місцях позбавлення волі та розслідування вже зареєстрованого кримінального провадження.

Аргументація дій слідчого має виходити, перш за все, із суб'єкта приховування злочину. Якщо приховування злочину, вчиненого у місцях позбавлення волі, здійснюється особою, яка вчинила кримінальне правопорушення та намагається приховати сліди злочину, то дане діяння слід кваліфікувати за статтею, яка передбачає покарання лише за вчинене кримінальне правопорушення. Це пов'язано з тим, що у даному випадку приховування злочину здійснюється на одній із стадій вчинення кримінального правопорушення.

Проте якщо у місцях позбавлення волі кримінальне правопорушення здійснюється однією особою (власне суб'єктом злочину), а інша особа намагається такий злочин приховати, то діяння особи, яка приховує такий злочин, слід кваліфікувати за ч. 1, ст. 396 КК України.

Незважаючи на багатогранність поняття «приховування злочину», Семенов В.В. влучно характеризує її як «... елемент злочинної діяльності, що являє собою систему об'єктивних та суб'єктивних факторів дійсності, що формуються на всіх стадіях злочину, здійснення яких спрямоване на сліди злочину та правопорушника, перешкоджати розслідуванню» [7].

Перед тим як перейти до дослідження способів приховування вчинених злочинів у місцях позбавлення волі, вважаємо за необхідне спочатку розглянути особу, що здійснює таке приховування. Серед таких осіб нами виділяються наступні: 1) адміністрація виправної установи; 2) працівник виправної установи; 3) ув'язнений; 4) особи, що не працюють у виправній установі на постійній основі, але її обслуговують; 5) відвідувачі; 6) працівники органів досудового розслідування, що розслідують кримінальне провадження.

Кожна категорія вищеперерахованих осіб наділена різними можливостями, що можуть бути направлені на приховування доказової інформації. Найбільшими такими можливостями наділена адміністрація пенітенціарної установи, яка шляхом зловживання своїми службовими обов'язками може не тільки сприяти приховуванню фактичних даних, але й спрямувати свої дії на знищення такої інформації, або на пряму вплинути на результати досудового розслідування шляхом залякування учасників досудового розслідування або вчинення перешкод співробітникам органу досудового розслідування.

Класифікація способів вчинення приховування злочину є доволі різноманітна та залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити: особливості місця та місцевості вчинення злочину; особи злочинця; кількості співучасників; часу доби; пори року; за змістом приховування; інші особливості.

Боднар В.С. у своїй праці виділяє такі способи приховування злочину: 1) зникнення підозрюваного, надання відомостей, пов'язаних зі станом здоров'я; 2) приховування інформації та (або) її носіїв (наприклад, перенесення службових документів з кабінету до житлового приміщення чи іншого сховища); 3) знищення інформації та (або) її носіїв (спалення документів чи інших речей, викидання їх у смітник, стирання інформації з комп'ютера, знищення речових доказів); 4) маскуванню інформації та (або) її носіїв (складання фіктивних документів, які би переконували у законності дій підозрюваних); 5) фальсифікація інформації та (або) її носіїв (внесення у службові чи інші документи повністю чи частково завідомо неправдивої інформації); 6) створення неправдивого алібі (підозрюваний розраховує переважно на членів сім'ї, родичів, знайомих, колег по службі); 7) неправомірний вплив на співучасників, свідків, потерпілих, з метою перешкодити повідомленню інформації про злочин або схилити до відмови від дачі показань [1, с. 258].

Усі вище перераховані способи приховування злочину заслуговують на увагу. Проте слід зазначити, що із стрімким технічним розвитком науки і техніки перелік способів приховування злочинів постійно розширюється. Так, окремо слід зазначити

про ще один вид приховування злочину, такий як обман. Практичне значення обману як способу приховування слідів кримінального правопорушення полягає в умисному введенні в оману осіб, що здійснюють контроль за діяльністю виправної установи, або співробітників Національної поліції.

Ще одним «законним» способом приховування слідів злочину є режим виправної установи. Відповідно до статті 102 Кримінально-виконавчого кодексу України режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених [5].

Режим виправної установи детально регламентований «Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань». Відповідно до п.1 розділу XXIV «Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань», під час проведення обшуку та огляду жилого приміщення (камери), особистих речей та предметів засуджених зобов'язані бути присутніми начальник відділення або особа, яка виконує його обов'язки, старший днювальний гуртожитку, черговий по камері згідно з графіком чергування; побутового або іншого приміщення – особа з числа персоналу установи виконання покарань, відповідальна за приміщення; представник засуджених, які працюють або проживають у цьому приміщенні [6].

З огляду вищезазначеного можна дійти висновку, що в установах виконання покарань існує інший порядок проведення огляду та обшуку ув'язнених, житлових та виробничих приміщень. На відміну від звичайного порядку, передбаченого Кримінальним процесуальним кодексом України, а саме ст. 234 КПК України, коли «обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду» [4].

У місцях позбавлення волі обшук та огляд проводиться за чітко регламентованою участю відповідальних осіб. При цьому «Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання покарань» не регламентується порядок проведення обшуку за відсутністю когось із вищеперерахованих осіб. Це може стати одним із способів фальсифікації результатів слідчих (розшукових) дій у місцях позбавлення

волі, що були проведенні із порушенням процесуальних та режимних вимог.

Маскування кримінального правопорушення у пенітенціарних установах також має свої особливості. Якщо розглядати ситуацію, що пов'язана із вчиненням втечі із місця позбавлення волі шляхом прокладання підкопу, то у такому випадку «місце підкопу маскується шляхом складування сировини, матеріалів, відходів виробництва. Земля може вивозитись технологічним транспортом разом із виробничими відходами в місця, призначені для їх накопичення» [2, с. 117].

Наступним способом протидії досудовому розслідуванню та прихованню інформації є інсценування, або імітація вчинення злочину. Сутність даного способу полягає у тому, він значно відволікає увагу учасників кримінального провадження. Інсценування злочину має негативний вплив на кваліфікацію кримінального правопорушення та висунення слідчих версій співробітниками Національної поліції України.

Усі вищеперераховані способи приховування кримінального правопорушення можуть існувати як окремо один від одного, так і в їх сукупності.

Отже, під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у місцях позбавлення волі, спостерігається високий рівень протидії слідчим та оперативним працівникам, що в цілому негативно впливає на результати досудового розслідування.

У зв'язку з цим нами пропонуються заходи, що можуть бути спрямовані на усунення слідчими та прокурорами перешкод, які виникають під час досудового розслідування. Слід зазначити, що на сьогодні «найбільш дієвим засобом протидії злочинності стала організація інформаційного обміну щодо злочинів і злочинців» [9, с. 51]. Це означає, що під час розслідування пенітенціарних злочинів співробітники Національної поліції України зобов'язані співпрацювати із персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України шляхом обміну інформацією, що стосується даного кримінального провадження.

Застосування на практичній діяльності слідчими працівниками методу перевірки та оцінки доказів також позитивно впливає на ліквідацію приховування доказів та інформації учасниками кримінального провадження. Перевірка фактичних даних може відбуватися двома шляхами:

1) за допомогою логічно-розумової діяльності (тобто здійснення аналізу і дослідження змісту кожного доказу окремо з позицій його повноти, несуперечності, логічної послідовності та зіставлення з іншими доказами);

2) шляхом проведення практичних дій (проведення нових слідчих (розшукових) дій або проведення повторно слідчих (розшукових) дій) [8, с. 17].

На думку Шехавцова Р.М., «подолання протидії розслідуванню відбувається шляхом ситуаційно зумовленого застосування методів та прийомів з виявлення (описання, аналіз, моделювання, прогнозування), нейтралізації (психологічного впливу, припинення психічного та фізичного впливу на учасників розслідування злочину з боку зацікавлених осіб, відновлення інформації, що має доказове значення) й попередження протидії розслідуванню...» [10, с. 16].

Тобто виходячи із вищезазначеного міркування, можна дійти до висновку, що приховування злочину, як і фактичних даних у кримінальному провадженні – це система цілеспрямованих заходів, метою яких є знищення доказової бази у досудовому розслідуванні.

Непогано показує себе на практиці і такий спосіб протидії приховуванню злочинів вчинених у місцях позбавлення волі, як проведення профілактичної діяльності співробітниками Державної кримінально-виконавчої служби України. Сутність даного явища полягає у проведенні системних заходів, спрямованих на: проведення обшуків та оглядів житлових приміщень ув'язнених або промислових секторів пенітенціарної установ; проведення співбесід співробітниками ДКВС України із ув'язненими з метою їх агітації на перехід до правомірних та законних способів співіснування із суспільством; проведення позапланових режимних заходів.

Висновки. Отже, приховування злочинів у місцях позбавлення волі у науковій літературі та практичній діяльності не є новим явищем. Проте нами звертається увага на те, що під час досудового розслідування злочинів, які були вчинені у місцях позбавлення волі, приховування кримінального правопорушення та фактичних даних має свої особливості, які суттєво відмінні від розслідування кримінальних правопорушень, які були вчинені за межами виправної установи.

Окрім цього, нами звертається увага на чітке відокремлення «приховування злочину» як способу його маскування суб'єктом злочину, який в даному випадку вчиняється, як правило, на етапі підготовки кримінального правопорушення, та «приховування злочину», яке має кваліфікуватись як окреме кримінальне правопорушення, котре передбачене ч. 1 ст. 396 Кримінального кодексу України.

У зв'язку із веденням антисоціального способу життя ув'язненими нами пропонується проведення спеціальних заходів співробітниками ДКВС України та Національної поліції України, які будуть спрямовані на присікання діяльності в'язнів, що спрямована на приховування слідів злочинної діяльності в установах виконання покарань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боднар В.Є. Типові способи приховування злочинів у сфері службової діяльності, які вчиняються працівниками Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 9/2019. С. 257–261.
2. Влад В.Ф. Методика розслідування втечі з місця позбавлення волі : дис. ... док. філософії : 12.00.09 ; Державний податковий університет, Ірпінь, 2022. С. 285.
3. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. Ст.131.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 3-4. Ст. 21.
6. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України; Постанова від 28 серпня 2018 року № 2823/5.
7. Семенов В.В. Ознаки приховування злочинів: поняття та їх класифікація. URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/xmlui/bitstream/handle/123456789/2887/%d0%a1%d0%b5%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be%d0%b2%20%d0%92.%20%d0%92.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Теорія судових доказів (у таблицях та схемах) : навчальний посібник / П.В. Цимбал, В.В. Топчій, О.В. Сіренко та ін. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 82 с.
9. Цимбал П.В., Ляшук О.М. Використання електронних баз даних як фактор сприяння міжнародному розшуку осіб. *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 5 грудня 2014 р.* Харків : ХНУВС, 2014 р. 544 с.
10. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і способи їх подолання : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2003. 20 с.

REFERENCES

1. Bodnar, V.E. (2019). Typovi sposoby pryhovuvannya zlochuniv u sferi sluzhbovoi diyalnosti, yaki vchunyautsya pratsivnukamu Natsionalnoi politsii Ukrainy [Typical ways of concealing crimes in the sphere of official activity committed by employees of the National Police of Ukraine]. *Pidpriemnitstvo, hospodarstvo i parvo*. Vol. 9/2019, pp. 257-261 [in Ukrainian].
2. Vlad, V.F. (2022). Methodika rozsliduvannya vtechi z mistysya pozbavlennya voli [Methodics of investigation of escape from a place of detention of Liberty]. *Doctor's thesis*. State tax university, p. 285 [in Ukrainian]
3. Kriminalnyy kodeks Ukrainy (2001). [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 131 p. [in Ukrainian].
4. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy (2013). [Criminal Procedural Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 88 p. [in Ukrainian].
5. Kryminalno-vykonavchuy kodeks Ukrainy (2004). [Criminal executive code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 21 p. [in Ukrainian].
6. Pravyla vnytrishnyoho rozporядku ustanov vykonannya pokaran (2018). [Internal regulations of penitentiary institutions]. Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Resolution No. 2823/5 [in Ukrainian].
7. Semenogov, V.V. (2020). Oznaky pryhovuvannya zlochuniv: ponyattya ta yih klasifikatsiya [Signs of concealing crimes: concept and their classification]. Retrieved from: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/xmlui/bitstream/handle/123456789/2887/%d0%a1%d0%b5%d0%bc%d0%b5%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be%d0%b2%20%d0%92.%20%d0%92.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
8. Tsybal, P.V., Topchy, V.V., Sirenko, O.V., & Kalganova, O.A. (2019). Teoriya sudovyh dokaziv (u tablytsyah i shemah) [Theory of judicial evidences (in tables and diagrams)]. University of the State Fiscal Service of Ukraine, 82 p. [in Ukrainian].
9. Tsybal, P.V., & Lyashuk, O.M. (2014). Vykorystannya elektronnyh baz danyh yak factor spruyannya miznarodnomu rozshuku osib [Usage of electronic databases as a factor of assistance to the international search for persons]. *Actual issues of pre-trial investigation and current trends in the development of Criminalistics : Proceedings of the International Scientific and practical conference Kharkiv*, 544 p. [in Ukraine].
10. Shekhavtsov, R.M. (2003). Formy ta sposoby protydii rozsliduvannui zlochyniv i sposoby yih podolannya [Forms and methods of countering the investigation of crimes and ways to overcome them]. *Extended abstract of candidate's thesis*. National Academy of internal affairs of Ukraine, Kiev, 20 p. [in Ukrainian].

P. V. Tsybal, V. F. Vlad. The concealment of crimes committed in places of detention of liberty and the instruments of overcoming them

In this scientific article, we are investigate the ways of concealing crimes committed by prisoners and employees of the State Criminal Enforcement Service on the territory of a correctional institution.

The commission to date of criminal offenses on the territory of a correctional institution very rarely acquires a high-profile character. This is due to many factors. One such factor is the 'discipline' and 'traditions' that have been ingrained in prisons for decades. If we talk about 'discipline' that has an effect on not disclosing information to outsiders, then it applies more to the staff of the correctional institution. Repressive methods of physical and psychological influence are applied to the prisoners after the prisoners disclose information related to the commission of crimes by employees of the penitentiary institution, or the disclosure of information about the latter exceeding their official powers.

We single out the most common ways of concealing criminal offenses in the territory of places of deprivation of liberty, including: masking the crime; staging a crime; deception; concealment of the subject of the crime; destruction of actual data and other methods. For a more in-depth study of the problems associated with the concealment of a crime, we provide a certain list of subjects, among which the most likely subjects of concealment are the administration of the correctional institution and its staff, prisoners, and visitors to the prison.

Considerable attention is paid to the 'regime of the correctional institution', not only as a means of maintaining law and order by the employees of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, but also as the main source of concealment of factual data. First of all, this is due to the fact that the conduct of investigative (search) actions on the territory of a correctional institution is regulated not only by the Criminal Procedure Code of Ukraine, but also by the Criminal and Executive Code of Ukraine and the 'Rules of Internal Procedure of Penitentiary Institutions'. In this regard, employees of the National Police of Ukraine may be hindered by the administration of the penal institution, if the latter is not interested in the results of the pre-trial investigation.

A review of preventive measures aimed at preventing the commission of a criminal offense, as well as solving the problem of concealment of committed criminal offenses in places of deprivation of liberty, is carried out.

Key words: *means opposition, methods of counteraction, place of imprisonment, prisoner, investigator, investigative (search) actions, Criminal Procedure Code of Ukraine.*

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

А. Б. Антонюк, П. Ю. Кравчук. Права засудженого в разі визнання та виконання рішень іноземних судів і міжнародних судових органів у зв'язку з передачею засуджених осіб.....	3
І. В. Губенко. Судова експертиза у сфері інтелектуальної власності щодо сортів рослин: нормативно-правове забезпечення.....	10
В. І. Завидняк, Г. П. Власова, Л. В. Омельчук. Схеми вчинення злочинів окремими працівниками юридичних осіб публічного права.....	17
В. В. Кононова. Криміналістичні рекомендації щодо розслідування протиправних дій, які вчиняються працівниками правоохоронних органів щодо винних (підозрюваних) та невинних осіб із використанням службового становища.....	20
М. Й. Кулик, Ю. І. Кравець. Помилки слідчого під час підготовки, прийняття та реалізації процесуальних рішень на стадії досудового розслідування.....	25
В. П. Любавіна, Г. В. Скляренко. Проведення комп'ютерно-технічної експертизи під час розслідування кіберзлочинів.....	36
О. В. Сіренко, О. В. Кузьменко. Окремі питання застосування тримання під вартою як запобіжного заходу в умовах воєнного стану.....	41
П. В. Цимбал, В. Ф. Влад. Приховування злочинів, вчинених у місцях позбавлення волі, та засоби їх подолання.....	46

CONTENTS

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

A. B. Antoniuk, P. Yu. Kravchuk. The rights of the convicted person in the recognition and enforcement of decisions of foreign courts and international judicial bodies in connection with the transfer of convicted persons.....	3
I. V. Gubenko. Forensic expertise in the field of intellectual property regarding plant varieties: regulatory and legal support.....	10
V. I. Zavydniak, H. P. Vlasova, L. V. Omelchuk. Schemes of commitment of crimes by individual employees of legal entities under public law.....	17
V. V. Kononova. Criminalistics recommendations for investigating illegal actions performed by law enforcement workers against suspects and innocent people using their official position.....	20
M. Y. Kulyk, Yu. I. Kravets. Mistakes errors of the investigator during the preparation, acceptance and implementation of procedural decisions at the stage of pre-trial investigation.....	25
V. P. Liubavina, G. V. Sklyarenko. Conducting computer and technical examination during the investigation of cybercrimes.....	36
O. V. Sirenko, O. V. Kuzmenko. Separate issues of the use of detention as a preventive measure in conditions of martial law.....	41
P. V. Tsymbal, V. F. Vlad. The concealment of crimes committed in places of detention of liberty and the instruments of overcoming them.....	46

Наукове видання

**МІЖНАРОДНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ
(ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА)**

Випуск 17, 2023

Коректура – Я. Вишнякова

Комп'ютерна верстка – А. Філатов

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman. Папір офсет. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 6,28. Замов. № 1123/740. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.